

İNKILAP KANUNLARININ HUKUKİ STATÜSÜ, NORMATİF DEĞERİ VE ANAYASAL BAĞLAMI ÜZERİNE BİR İNCELEME*

A REVIEW ON THE LEGAL STATUS, NORMATIVE VALUE AND CONSTITUTIONAL CONTEXT OF THE REVOLUTION LAWS

Batıkan AKSOY**

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğunun gerileme döneminden Cumhuriyet Türkiye'si'nin ilk yıllarına kadar süreklilik-kopuş tartışmaları ekseninde süregelen Türk modernleşmesinin Cumhuriyet dönemindeki temel düsturu inkılapçılık olmuştur. Gerçekleştirilen inkılaplar eliyle toplumsal ve siyasal yaşamda büyük bir dönüşüm gerçekleştiren Cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesini önceki modernleşme deneyimlerinden ayıran esas etmen, her inkılabın parlamentodan çıkan bir kanuna dayanmasıdır. Bu çalışmada Cumhuriyet modernleşmesinin ayırım noktalarından birini oluşturan inkılap kanunlarından 1961 ve 1982 Anayasalarında koruma altına alınan sekiz kanun ele alınacaktır. Bu kanunların korunma rejimi, normatif niteliği ve hukuki statüsü tartışılacak, ayrıca anayasa yargısı bağlamında bu kanunların Anayasa Mahkemesi kararlarına nasıl konu edildiği incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet modernleşmesi, İnkılapçılık, İnkılap kanunları, Anayasa yargısı, Anayasa mahkemesi

* Araştırma Makalesi.
Makale gönderim tarihi: 03.04.2020
Makale kabul tarihi: 11.06.2020

** Yasama Uzmanı, TBMM Başkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü
E-posta: batikanaksoy@tbmm.gov.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1920-1438>

ABSTRACT

The main principle of the Turkish modernization, that continues on the axis of the discussions of continuity and break from the period of decline of Ottoman Empire to the early years of Republic of Turkey, is revolutionism. The main factor that distinguishes the Republican period of Turkish modernization which made a great change in social and political life through the reforms realized, from the previous ones, is that each revolution is based on a law that comes out of parliament. In this study, eight laws, which are taken under protection in the Constitutions of 1961 and 1982 will be discussed. The protection regime, normative nature and legal status of these laws will be analyzed. In the context of the constitutional jurisdiction, how these laws are subject to the decisions of Constitutional Court of the Republic of Turkey will be examined.

Keywords: *Republican modernization, Revolutionism, Revolution laws, Constitutional review, Constitutional court*

GİRİŞ

İlk izleri Osmanlı İmparatorluğunun gerileme döneminde bulunan Türk modernleşmesinin başlangıç noktası, Batılı devletler ile yapılan savaşlarda art arda alınan askeri yenilgiler sonucu Batı'nın üstünlüğünün kabul edilmesidir. Bu üstünlüğün askeri bağlamı nedeniyle ilk modernleşme hareketleri de askeri alanda gerçekleşmiştir. Modernleşme ile Batılılaşmayı birbirine imleyen bu yaklaşım, III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde askeri boyutu aşmış; bu dönemlerde Batı tarzı okulların açılması, kılık kıyafet düzenlemeleri, ilk gazetenin basılması ve yurt dışına öğrenci gönderilmesi gibi çeşitli alanlarda reformlar gerçekleştirilmiştir.¹ Osmanlı İmparatorluğunun gerileme çağında başlayan, Tanzimat ve meşrutiyet ile devam eden modernleşme çabaları Cumhuriyet döneminde de sürdürülmüştür.²

Aklın egemenliğinde pozitivist bir yaklaşımın yansıması olan Cumhuriyet modernleşmesi; toplumsal yaşamdan siyasal hayata, kılık kıyafetten müziğe, dil ve tarihten hukuki düzenlemelere kadar geniş kapsamlı reformların gerçekleştiği bir dönemdir. Bu dönemde saltanatın (1922) ve hilafetin (1924) ilgasından takvim ve saat değişikliğine (1925), kılık kıyafet düzenlemelerinden (1926 ve 1934) yeni alfabenin ve rakamların kabulüne (1928), kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmasından (1930

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Carter FINDLEY, **Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik**, (çev. Güneş AYAS), 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 23-76.

2 Osmanlı dönemindeki yenilik hareketleri ile Cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesi arasında bir süreklilik mi yoksa kopuş mu olduğu konusunda siyaset bilimi literatüründe çeşitli tartışmalara rastlanır. Bu tartışmalar için bkz. Etyen MAHÇUPYAN, "Zihniyette Süreklilik ve Kopuş, **Birikim Dergisi**, Sayı: 125-126, Eylül-Ekim 1999, ss.167-178; Mustafa Yaşar AYGÜN, "Bir Atatürk Devrimi Olarak Hukuk Devrimi Üzerine", **Yargıtay Dergisi (Atatürk Armağanı)**, Cilt: 7, Sayı: 1-2, Ocak-Nisan 1981, s. 76-78; Munis, TEKİNALP, **Kemalizm**, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul, 1936, s.28-29. Ayrıca bkz. Tanıl, BORA, **Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 24-26, 129-132.

ve 1934) laikliğin anayasal hüküm olarak benimsenmesine (1937), dil devriminden (1932) üniversite reformuna (1933) birçok yenilik yapılmıştır.

Cumhuriyet dönemi modernleşmesini önceki Türk modernleşmesi deneyimlerinden ayıran noktalarından ilki, gerçekleştirilen bu yeniliklerin düşünsel kökenlerinde aranmalıdır. Zira Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki modernleşme yaklaşımı Batı'nın yükselişini salt bilimsel ve teknolojik gelişmelere bağlamış, bu dönemde Batı'nın bilim ve teknolojisinin ithali ile modernleşmenin gerçekleşeceğine inanılmıştır. Batı'nın bilim ve teknolojisinin esas sebebi olan “düşünüş şekline” mesafeli yaklaşan bu anlayış İnalçık'ın deyimiyle “dış görünüşü Avrupalı, dünya görüşü Şarklı” toplum ve birey tasavvurunun yansımasıdır.³ Cumhuriyet modernleşmesi ise Batılı düşünüş şeklini topluma ve bireylere benimsetmeyi amaç edinmiş ve topyekûn bir toplumsal dönüşümü hedeflemiştir.

Cumhuriyet modernleşmesini önceki modernleşme deneyimlerinden ayıran bir diğer nokta ise bu inkılapların gerçekleştirilme şeklidir. Zira Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki yenilikler, bir hukuki belge olarak nitelendirilmekle birlikte Padişahların tek taraflı irade beyanını içeren buyruklar (ferman) ile gerçekleştirilirken, Cumhuriyet dönemi modernleşmesinin ayırt edici bir özelliği olarak yapılan inkılaplar parlamentoda yürütülen müzakereler sonucu kabul edilen birer kanun ile gerçekleştirilmiştir. İnkılapların parlamento onayından geçmesi ve birer kanuna dayanması Cumhuriyet modernleşmesinin biricikliğini ortaya koyan hususlardan birisidir. Her biri birer reforma dayanan bu kanunlardan bir kısmı, Cumhuriyetin kuruluşundan 38 yıl sonra Anayasal koruma zırhına sahip olmuştur.

Bu çalışmada; kanuna dayanan inkılaplardan -yahut bir başka deyişle inkılap kanunlarından- Anayasalarda sayılanların hukuki statüsü ve korunma rejimleri tartışılacaktır. Çalışmanın amacı, inkılap kanunlarının statüsünü, bu kanunlar için neden özel bir korunma rejimine ihtiyaç duyulduğunu ve bu kanunların diğer kanunlar karşısındaki normatif değerini belirlemek, ayrıca anayasa yargısı tartışmaları ekseninde inkılap kanunlarının Anayasa Mahkemesi (AYM) tarafından iptal kararlarına nasıl konu edildiğini, bir başka deyişle gerçekleştirilen inkılapların nasıl korunduğunu AYM kararları ışığında incelemektir.

Çalışmanın birinci bölümünde inkılap kanunlarının düşünsel ve hukuki arka planı ele alınmış, Atatürk ilke ve inkılaplarının Anayasa'ya ve Türk hukukuna içkinleştirilmesinin tarihsel bağlamı değerlendirilmiştir. İkinci bölümde çeşitli anayasa hukuku teorisyenlerinin yorumları çerçevesinde inkılap kanunlarının hukuki statüsü tartışılmış, inkılap kanunlarının ne şekilde değiştirilebileceği yahut ilga edilip edilemeyeceği TBMM tutanaklarına dayanılarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde inkılap kanunlarına korunma rejimi getiren anayasa maddeleri ve gerekçeleri TBMM tutanakları ışığında incelenmiştir. Ayrıca anayasa yargısı bağlamında ölçü norm tartışmaları ele alınmış ve inkılap kanunlarının diğer ölçü normlar ile birlikte AYM kararlarında nasıl yorumlandığı ortaya konulmuştur.

3 İNALCIK, a.g.e., s. 132.

1. İNKILAP KANUNLARINI GETİREN SÜRECE BAKIŞ

Bu başlıkta inkılap kanunlarının siyasal/sosyolojik ve hukuki arka planı ele alınmıştır. İnkılap kanunlarının fikrî altyapısını ortaya koyan çağdaşlaşma/modernleşme ve Batılılaşma yaklaşımları irdelenmiş, Cumhuriyet modernleşmesinin ayırım noktalarından birisi olan inkılap ve kanun ilişkisi hukuki bağlamda değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra inkılap kanunlarının normatif niteliği çeşitli anayasa hukukçularının görüşleri çerçevesince incelenmiş ve bu kanunlar üzerinde gerçekleştirilen değişikliklere değinilmiştir.

1.1. İnkılap Kanunlarının Düşünsel Arka Planı

Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri süregelen modernleşme hareketlerinin kavramsal çerçevesini çizen Türk modernleşmesi, çağdaş uygarlıklar düzeyine ulaşmayı başat amaç edinmiş ve çağdaş uygarlığı bilişsel üstünlüğünü kabul ettiği Batı’da aramıştır. Bu arayış, Osmanlı İmparatorluğu döneminde savaççı bir toplum olmanın da etkisiyle rakiplerin askeri-teknik üstünlüğünün farkına varılmasının ve buna karşı alınan önlemlerin bir sonucu iken,⁴ Cumhuriyet döneminde ise devlet seçkinlerinin üstlendiği total bir toplumu dönüştürme projesi olarak ortaya çıkmıştır.⁵ Osmanlı modernleşmesi kurumların ıslahı ve teknik ilerlemenin aktarımını modernleşme için yeterli görürken Cumhuriyet modernleşmesi bir “bilişsel devrim” gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Buna göre Cumhuriyet modernleşmesi “sadece kurumlarda değil, insanların düşünce örüntülerinde de büyük bir dönüşümü sağlama” amacını gütmüştür.⁶

Toplumun gündelik yaşantısını yönlendirme arzusunda olmayıp toplumun bütününe uzaktan denetlemekle yetinen Osmanlı siyasal anlayışının aksine Cumhuriyet modernleşmesi, toplumu değiştirme ve dönüştürme güdüsüyle topluma derinlemesine müdahale yaklaşımını benimsemiştir. Ancak modernleşme bağlamındaki bu farklılık, Osmanlı modernleşmesi ile Cumhuriyet modernleşmesi arasındaki süreklilik-kopuş tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bir görüşe göre Cumhuriyet dönemi modernleşmesi, Batılılaşmayı ‘Batı’nın kurum ve yöntemlerini aynen benimsemek/taklit etmek’ şeklinde ele alarak Cumhuriyet modernleşmesini Tanzimat çizgisinin bir devamı olarak görmüştür. Bunun karşısındaki görüş ise Cumhuriyet modernleşmesinin Batılılaşma yaklaşımının çağdaşlaşma temelli ve ulusal bir karaktere sahip olduğunu ileri sürmüştür. Bu görüşe göre Cumhuriyet modernleşmesi ve bu modernleşmenin yasal bağlamı olan inkılaplar, taklitçilikten uzaktır ve topyekûn çağdaşlaşmayı hedeflemektedir.

4 Murat BELGE, “Cumhuriyet Döneminde Batılılaşma”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.260.

5 Hasan Bülent KAHRAMAN ve Fuat KEYMAN, “Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı: 2, 1998, s.77, ss.75-88.

6 Metin HEPER, “Kemalizm/Atatürkçülük”, **Dünden Bugüne Türkiye: Tarih, Politika, Toplum ve Kültür (içinde)**, Der. Metin Heper ve Sabri Sayarı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 189.

Cumhuriyet Türkiye'si'nin benimsediği çağdaşlaşmayı Batılılaşma ile eş anlamlı gören yaklaşım, Cumhuriyet modernleşmesini Batı Avrupa ülkelerinde egemen olan toplumsal örgütlenme, düşünce ve davranış kurallarının benimsenmesi ve bunların yaşayan kurallar haline dönüştürülmesi çabasıdır ibaret görür.⁷ Bu yaklaşımda Cumhuriyet dönemi düşünürlerinden Ahmet Ağaoğlu, Celal Nuri İleri ve Kılıçzade Hakkı gibi isimlerin izlerine rastlanır. Örneğin Ağaoğlu, dünya üzerinde Batı dışındaki medeniyetlerin Batı'ya kesin olarak yenildiğini, bu yenilgiden kurtulmanın tek çaresinin galip medeniyetlerin aynen benimsenmesi olduğunu söyler.⁸ Bir başka düşünür Celal Nuri İleri ise Batı'yı bulunduğu düzeye çıkarmış usullerin birebir tatbik edilmesinden yanadır.⁹ Cumhuriyet dönemi modernleşmesini salt Batılılaşma çizgisi üzerinden ele alan görüşe göre ismi geçen bu düşünürlerin fikir ve tasarıları Atatürk'ün Cumhuriyet dönemi politikalarına yön vermiştir. Hatta öyle ki, Cumhuriyet döneminde gerçekleşen reformlardan birçoğu, Batıcıların aşırı kanadında bulunan Kılıçzade Hakkı'nın "Garplılaşma Planı"nda yer alan reformlardır.¹⁰

Öte yandan literatürde, çağdaşlaşmanın Batılılaşma ile özdeş olarak değerlendirilmesine karşı çıkan, Cumhuriyet modernleşmesini bir uygarlık hareketi olarak gören ve onun ulusal çizgisine vurgu yapan görüşlere de rastlanmaktadır. Cumhuriyet dönemi modernleşmesinin, Batı taklitçiliğini esas alan Tanzimat modernleşmesinden farklı olduğunu ileri süren İlhan, Atatürk döneminde çağdaşlaşma olarak ele alınan Cumhuriyet modernleşmesinin, Atatürk sonrası yönetimlerce Batılılaşma olarak değerlendirildiğini ileri sürer. Ona göre Atatürk'ün bağımsızlık anlayışı, çağdaşlaşmayı Batı'yı taklit etmek bağlamında ele alan bir Batılılaşma yaklaşımını reddeder.¹¹ Zira İlhan'a göre Atatürk, "garp" ifadesini "çağdaş" sözcüğü ile aynı anlamda kullanmaktadır.¹² Berkes de benzer biçimde Atatürk döneminde gerçekleştirilen inkılapların "Batıcılık değil Batıdan bağımsızlık" olduğunu söyler. Bununla birlikte Atatürk inkılapları Ona göre bir "medeniyet ilerliciliği"ni, bir diğer deyişle çağdaşlaşmayı yansıtmaktadır.¹³ Bu bağlamda Berkes Atatürk'ün Batıcı olmadığı yönündeki argümanlarını, Atatürk'ün sağlığında formüle edilen ilkeler arasında "Batıcılık" ilkesinin bulunmadığı vurgusu ile güçlendirir.¹⁴

7 Ahmet İNSEL, **Türkiye Toplumunun Bunalmı**, 6. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2005, s.19-20. Falih Rıfki Atay da Cumhuriyeti "bir inkılaplar müessesesi" olarak tanımlar. Bkz. BORA, **a.g.e.**, s. 135.

8 Ahmet AĞAOĞLU, **Üç Medeniyet**, 3. Baskı, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 22-27.

9 Celal Nuri İLERİ, **Türk İnkılabı**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000, s. 84.

10 İNALCIK, **a.g.e.**, s. 60.

11 Attila İLHAN, **Hangi Atatürk?**, 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 357-361. İlhan'a göre Atatürk inkılapçılığının Batıya öykünme şeklinde anlaşılmasının başat sorumlusu İsmet İnönü'dür. Bkz. s. 62-64.

12 Attila İLHAN, **Ufkun Arkasını Görebilmek**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1999, s. 70.

13 Niyazi BERKES, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler -2**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1997, s. 197-199.

14 Niyazi BERKES, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 522.

Cumhuriyet modernleşmesini yansıtan inkılapların Batılılaşmadan çok bir çağdaşlaşma modeli olduğunu öne süren bir başka isim de Suna Kili'dir. Kili, inkılapların Batı kaynaklı olduğunu kabul etmekle birlikte bu çağdaşlaşma hamlelerinin Batı'ya öykünme anlamına gelmediğini, Atatürkçü çağdaşlaşma modelinin Türk toplumunun yapısına ve koşullarına özgü ulusal bir karaktere sahip olduğunu vurgular.¹⁵ Mardin de Cumhuriyet dönemi modernleşmesinin Batılılığı "ilerleme" düşüncesi ekseninde ele aldığı ifade eder. Zira Atatürk, Batı'nın medeniyete en önemli katkısının pozitif bilimler olduğunu düşünür. Mardin'e göre Cumhuriyet modernleşmesinin Batı taklitçiliğini içerdiğine ilişkin eleştiriler Atatürk'ün ölümünden sonra ortaya atılmış tartışmaların ürünüdür.¹⁶

Atatürk'ün bir demecinde "Ülkemizi çağdaşlaştırmak istiyoruz. Bütün çabamız Türkiye'de çağdaş, bundan dolayı Batılı bir hükümet meydana getirmektir. Uygarlığa girmeyi arzu edip de Batıya yönelmemiş ulus hangisidir?" şeklindeki ifadeleri, Cumhuriyet dönemi modernleşmesinin çağdaşlaşma ile Batılılaşmayı eş anlamlı sayan görüşü destekler görünmektedir.¹⁷ Öte yandan inkılapların önemli bir ayağını teşkil eden hukuki boyutunun Batı hukuk düzeninden aktarılan kanunlarla gerçekleşmesi de, çağdaşlaşmayı Batılılaşmaya imleyen görüşleri güçlendiren bir bağlama yakınsamaktadır.¹⁸ Ancak Atatürk'ün söylemleri bir bütünsellik içinde incelendiğinde onun yaklaşımının coğrafi ya da kültürel bir işaret içermediği, uygarlığı insanlığın ortak mirasının sonucu olan bir "tek"lik içinde ele aldığı anlaşılmaktadır:¹⁹

"Ülkeler çeşitlidir, fakat uygarlık birdir ve bir ulusun ilerlemesi için bu tek uygarlığa katılmamız gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, Batıya karşı elde ettiği başarılarından çok mağrur olarak, kendini Avrupa uluslarına bağlayan bağları kestiği gün başlamıştır. Bu hataydı, bunu yinelemeyeceğiz."

Bununla birlikte Atatürk'ün bir yabancı gazetecinin "Garplıların nelerini milletiniz için almak istersiniz?" sorusuna verdiği cevap da, onun Batılılaşmayı bir taklitçilik bağlamında ele almadığını göstermesi bakımından önemlidir: "Biz Garp medeniyetini bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi

15 Suna KİLİ, **Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998, s. 30-32.

16 Şerif MARDİN, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 19-21.

17 Erkan ŞENŞEKERCİ, **Söyley (1919-1927) ve Demeçler (1928-1938): Mustafa Kemal Atatürk**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 2014, s. 342.

18 Erol CİHAN, "Atatürk Hukuk Devrimi Üzerine", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 48, Sayı: 1-4, s. 184.

19 "Ülkeler çeşitlidir, fakat uygarlık birdir ve bir ulusun ilerlemesi için bu tek uygarlığa katılmamız gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, Batıya karşı elde ettiği başarılarından çok mağrur olarak, kendini Avrupa uluslarına bağlayan bağları kestiği gün başlamıştır. Bu hataydı, bunu yinelemeyeceğiz." Bkz. ŞENŞEKERCİ, a.g.e., s. 347.

kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya medeniyet seviyesi içinde benimsiyoruz.”²⁰

Atatürk’ün çağdaşlaşma ekseninde ele aldığı Batılılaşma, esasen Batı’nın 19. yüzyıl ile birlikte bilimi rehber kılan anlayışının bir yansımasıdır. Onun, bilimin egemenliğini kabul eden bu düşüncelerinin temelinde yatan ise pozitivism ve pozitif düşüncenin ayrılmaz bir parçası olduğuna inandığı laiklik ilkesidir. Atatürk pozitif düşüncenin, laikliğin ve bu ikisinin sağladığı bilimsel yaklaşımın, toplumu şekillendirecek bir araç olduğunu düşünmüş; ayrıca sanayileşmenin ve kalkınmanın da bu sayede gerçekleşeceğine inanmıştır.²¹ Mardin, Atatürk’ün pozitif düşünceye ve bu bağlamda toplumun dönüşümüne verdiği önemi şu sözlerle anlatır:²²

“Asıl sorun, “pozitif bilimi, daha girmedığı, etkinliğini göstermemiş olduğu bakir topraklar üstünde, İstanbul’un doğusundaki insanlar üstünde etkin konuma getirmektir. Anadolu tarikatların, küçük kümelerin, yerel geleneklerin egemenliğini sürdürdüğü bir alandı, sorun onu pozitif bilime inandırmaktır.”

Özetle, Atatürk’ün Batılılaşma/çağdaşlaşma yaklaşımının özü, dini değil bilimi referans alan seküler bir toplum yapısını oluşturmaktır. Cumhuriyet rejiminin yaratmak istediği seküler toplumun parçası olan birey, rasyonel kişidir. Burada rasyonaliteyi sağlayan, seküler bakış açısının edinilmesidir, zira sekülerizm “düşüncenin dinin etkisinden bağımsızlaşması” sürecini ifade eder. Bu nedenle Cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesinin temel hedefi dinin toplumsal ve siyasal hayat üzerindeki etkisini azaltmak olmuştur. Gerçekleştirilen inkılaplara bakıldığında bu inkılapların laiklik ile yakın ilgisi görülmektedir.

Laiklik her ne kadar anlam olarak din ile devlet arasındaki etkileşime ilişkin bir kavram olsa da, Cumhuriyet modernleşmesini yürüten kadrolar açısından “sekülerizmi mümkün kılmak için gerekli”dir.²³ İnkılap kanunlarının korunması rejimini getiren Anayasa maddeleri incelendiğinde de bu kanunların toplumu “çağdaş uygarlık” düzeyinin üzerine çıkarmayı (seküler bir toplum yapısını, rasyonel bireyi sağlamayı) ve devletin “laik niteliğini korumayı” amaçladığı görülmektedir. Çağdaş uygarlık düzeyini aşmak ile laikliğin bir arada zikredilmesi de bir rastlantıdan ibaret değildir. Zira laiklik ilkesini 1937 yılında Anayasa’ya ilk kez dâhil eden kanun maddesinin gerekçesinde “laikliğin çağdaş uygarlık düzeyine yükselmenin temel koşulu” olduğu belirtilmiştir.²⁴ Öyleyse inkılap kanunlarının düşünsel temelinde seküler bir toplum oluşturma amacının, hukuksal temelinde ise laiklik ilkesinin bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

20 Afet İNAN, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 243.

21 Şerif MARDİN, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 189-191.

22 MARDİN, (2006) **a.g.e.**, s. 230.

23 Metin HEPER, **Türkiye’de Devlet Geleneği**, 6. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2018, s. 120-124.

24 Tayfun AKGÜNER, “Laiklik Üzerine”, **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1-3, 1991, s. 29. (ss. 23-39).

1.2. İnkılap Kanunlarının Hukuki Arka Planı

Cumhuriyetin ilk yıllarında kişi başına düşen milli gelir 60 dolar düzeyinde, okuma yazma oranı ise %5-10 civarındadır. Cumhuriyeti kuran kadrolar; ekonomik, kültürel ve toplumsal anlamdaki bu geri kalmışlıktan kurtulmanın bir modernleşme hareketi ile mümkün olacağını düşünmüşlerdir.²⁵ Akılcılığı öne çıkaran ve 19. yüzyıl pozitivist geleneğinden etkilenen bu modernleşme hareketinin adı Kemalizm'dir.²⁶ Aynı zamanda cumhuriyetin kurucu ideolojisi olarak da değerlendirilen Kemalizm'in çağdaşlaşma anlayışında, devletin egemen ve aktif özne olduğu görülür. Bu bağlamda devlet, toplumsal dönüşümün aktif öznesi, toplumsal yaşamın planlayıcısı ve dönüştürücüsüdür.²⁷ Kemalist çağdaşlaşma modelinin giriştiği reformlar, seküler ve modern bir toplum inşa etmeyi amaçlamıştır. Atatürk de inkılapların amacını şu sözlerle açıklamaktadır²⁸:

“Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağımıza uygun ve bütün mana ve biçimiyle medeni bir toplum haline ulaştırmaktır. İnkılaplarımızın temel prensibi budur. Bu gerçeği kabul edemeyen zihniyetleri darmadağın etmek zaruridir. Şimdiye kadar milletin dimağını paslandırın, uyuşturan bu zihniyette bulunanlar olmuştur. Herhalde zihniyetlerde mevcut hurafeler tamamen kovulacaktır. Onlar çıkarılmadıkça, dimağa gerçek parlıtılarını yerleştirmek imkânsızdır.”

Düşünsel anlamda bir aydınlanma devrimi olarak görülen cumhuriyet dönemi modernleşmesi²⁹ yalnızca yönetim biçimini değiştirmekle yetinmemiş; ekonomik, kültürel ve sosyal yaşamda da birtakım köklü reformlar gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda tekke ve zaviyeler kapatılmış, Osmanlı toplumunda başlık olarak kullanımı yaygın olan fesin yerine şapka ikame edilmiş, uluslararası takvim, rakam ve ölçüler kabul edilmiş, Arap alfabesi Latin alfabesi ile değiştirilmiştir.³⁰ Bu yapılan değişikliklerde Cumhuriyet modernleşmesinin büyük ölçüde, “sosyal hayatı düzenleyen ve uyulması zorunlu bağlayıcı kurallar demeti olan hukuka dayandığı” görülür.³¹

Cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesinin düşünsel kodlarını temsil eden

25 Hakkı UYAR, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 81.

26 Ahmet DEMİREL, **Tek Partinin Yükselişi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.297. Ortaylı da Kemalizm'i “pozitivist bir yurtseverlik çizgisi” olarak tanımlar. ORTAYLI ve KÜÇÜKKAYA, **a.g.e.** s. 148.

27 KAHRAMAN ve KEYMAN, **a.g.e.**, s.84.

28 Nimet UNAN, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)**, 2. Baskı, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1959, s. 214.

29 Sina AKŞİN, **Kısa Türkiye Tarihi**, 27. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s.223.

30 Erik Jan ZÜRCHER, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.251-252. Recep Peker de Türk inkılabını üstün ve biricik kılan farkı, bu inkılabın sadece siyasal ve ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel yaşayışı tümüyle değiştirmiş olmasıyla açıklar. Bkz. BORA, **a.g.e.** s. 130.

31 Özkan TIKVEŞ, “Atatürk Devriminin Türk Hukuku Üzerindeki Etkisi”, **Yargıtay Dergisi (Atatürk Armağanı)**, Cilt: 7, Sayı: 1-2, Ocak-Nisan 1981, s. 16.

Kemalizm'in temel ilkeleri, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) 1923 Tüzüğü'nün "Genel Esaslar" bölümünde ortaya konulmuş³² ve partinin 1927 yılında benimsenen tüzüğü ile bu ilkelerin sistemleştirilmesi yoluna gidilmiştir. 10 Mayıs 1931 tarihinde toplanan Büyük Kongre ile daha önce sayılan ilkelere devletçilik ve inkılapçılık eklenmiş ve bu ilkeler daha açık biçimde tanımlanmıştır.³³ İlk olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 1935 Programı'nın Giriş kısmında "Parti'nin güttüğü bütün bu esaslar, Kemalizm'in prensipleridir" denilmiş, programın ikinci kısmında da "Cumhuriyet Halk Partisi; cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, laik ve devrimcidir" ifadesiyle "CHP'nin Altı Oku" sistemleştirilerek görünür kılınmıştır.³⁴ Bu ilkelere 5 Şubat 1937 tarihinde Anayasa'nın 2'nci maddesinde yer verilerek Atatürk ilke ve inkılaplarının hukuki zemini ilk kez oluşturulmuştur.³⁵

Cumhuriyetin ilanından başlamak üzere tüm bu reform ve inkılapların en önemli ortak özelliği, bunlara dayanak teşkil eden bir kanunun varlığı olmuştur. Giriş bölümünde de belirtildiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapılan yenilikler de bir tür kanuni düzenleme sayılan Padişah fermanlarına dayanmaktaydı. Ancak Cumhuriyet modernleşmesinin farkını ortaya koyan nokta, inkılapların parlamentoda gerçekleşen müzakereler³⁶ sonucu hukuk âlemindeki yerini alan kanunlar eliyle gerçekleşmesidir. Bu bağlam, inkılapların pozitif hukuk ile ilgisini ortaya koymanın yanı sıra inkılapların "kanuna dayanmayı genel olarak benimseyişinde modern hukuk devleti anlayışına yaklaştığını" göstermek bakımından da önemlidir.³⁷

Öte yandan, yapılan yeniliklerin parlamentoda müzakere edilmesi ve kanunlaştırılarak hayata geçirilmesi, bu inkılapların "millete" dayandığını göstermeyi amaçlamaktadır.³⁸ Zira Atatürk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) 1924 yılı açılış törenindeki konuşmasında Türk milletinin kesin kararının medeniyet yolunda

32 Genel Esaslar'ın 1'inci maddesinde CHF'nin "cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi bir siyasi cemiyet olduğu" vurgulanmış, 3'üncü maddede de Fırka'nın "devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslardan" saydığı belirtilmiştir. Böylece CHF'nin 1923 tüzüğünün genel esaslarında Altı Ok'un dördü zikredilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Taha PARLA, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u**, 3. Baskı, Deniz Yayınları, İstanbul, 2008, s.24-25.

33 DEMİREL, **a.g.e.**, s.298-299.

34 **C.H.P. Programı (1935)**, Ulus Basımevi, Ankara, s.2, 6.

35 Feroz AHMAD, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (çev. Yavuz Alogan), 9. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, s.81.

36 Bu müzakerelerin zaman zaman esaslı tartışmaları da beraberinde getirdiğini belirtmek gerekir. Konya Milletvekili Refik Bey ve arkadaşları tarafından Meclis'e sunulan Şapka İktisâsı Hakkında Kanun Teklifi, teklif metninin görüşmeleri sırasında Bursa Milletvekili Nurettin Bey'in Anayasa'ya ayrılık iddialarına varan güçlü muhalefeti ile karşılaşmıştır. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, D:2 C:19 B:14, 25.11.1925, s.222.

37 Levent KÖKER, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.177.

38 Bununla birlikte parlamentonun inkılapların taşıyıcısı olması aynı zamanda Atatürk'ün meşruiyeti hukuka dayandıran temkinliliği ile de yakından ilgilidir. Zira Atatürk, gerek İstanbul Hükümetinin otoritesine karşı çıktığı süreçte, gerekse Kurtuluş Savaşının en yoğun dönemlerinde parlamentonun faaliyette olmasına özel önem göstermiştir. Bkz. İlber ORTAYLI ve İsmail KÜÇÜKKAYA, **Cumhuriyetin İlk Yüzyılı: 1923-2023**, Timaş Yayınları, 2012, s. 94-95.

ilerlemek olduğunu belirtmiş, şimdiye kadar millete rehberlik etmiş olan Büyük Millet Meclisinin, halkın uygarlık ve ilerlemeye olan güçlü arzusuna kılavuzluk etmeyi en önemli görev sayacağını söylemiştir.³⁹ 1926 yılındaki TBMM açılış konuşmasında ise Türk milletinin gelişmesine yüz yıllardan beri set çeken engelleri kaldırmak ve genel hayata çağdaş uygarlıkların kanunlarını ve araçlarını getirmek için harcadıkları çabanın milletin onayını aldığını ifade etmiştir.⁴⁰

Cumhuriyet çağdaşlaşması modelinde inkılap yapmak, kanun yapmak demektir. Kanun yapıldıktan sonra bu kanunun getirdiği yeniliklerin toplum tarafından benimsenmesini sağlamak üzere harekete geçilir. Toplumun bu yenilikleri benimsemesi mümkün olduğu ölçüde inkılapların korunması ve sürdürülmesi gerçekleşir. Yeniliklerin benimsenmemesi durumunda ise inkılaplar, yine milli iradenin temsilcisi olan TBMM'nin yapacağı kanunlara dayanarak korunur.⁴¹ İnkılapların her biri bir kanun ile gerçekleştirilmiş olsa da bu çalışmanın konusunu teşkil eden ve Anayasada “İnkılap Kanunları” olarak anılan kanunlar şunlardır:

- 3 Mart 1340 tarihli ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu
- 25 Teşrinisâni 1341 tarihli ve 671 sayılı Şapka İktisâsı Hakkında Kanun
- 30 Teşrinisâni 1341 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun
- 17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisiyle kabul edilen, evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medenî nikâh esası ile aynı kanununun 110'uncu maddesi hükmü
- 20 Mayıs 1928 tarihli ve 1288 sayılı Beynelmilel Erkâmın Kabulü Hakkında Kanun
- 1 Teşrinisâni 1928 tarihli ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun
- 26 Teşrinisâni 1934 tarihli ve 2590 sayılı Efendi, Bey, Paşa Gibi Lâkap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun
- 3 Kânunuevvel 1934 tarihli ve 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun

Cumhuriyet modernleşmesi sürecinde gerçekleştirilen inkılap ve yenilikler Anayasada sayılan inkılap kanunlarından ibaret değildir. Ancak inkılap kanunlarına anayasal korumanın öngörüldüğü 1961 ve 1982 anayasaları hazırlanırken gerçekleşen

39 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D:2 C:10, B:1, 01.11.1924, s.2-4.

40 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D:2 C:27, B:1, 01.11.1926, s.2. Falih Rıfkı Atay bu durumu Atatürk'ün “inkılabı meşrulaştırma metodu” olarak değerlendirir. Gerçekten de Atatürk, Milli Mücadele yıllarından itibaren milli egemenliği, hareketlerine meşruluk kazandıran temel prensiplerden birisi olarak görmüştür. Bkz. Halil İNALCIK, **Atatürk ve Demokratik Türkiye**, 5. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 64-65.

41 **KÖKER, a.g.e.**, s.175. Velidedeoğlu'na göre de Cumhuriyet modernleşmesi döneminde kabul edilen kanunların tek amacı, yapılan inkılapları korumak, savunmak ve Türk inkılabının ilkelerine dayanan hukuk ve adaleti etkin kılmaktır. Bkz. Hıfzı Veldet VELİDEDEOĞLU, **Devirden Devire 1**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, s.191.

inkılapların dayandığı kanunların içinden hangilerinin ne saikle seçildiği hususunda Anayasa Komisyonunda ve Temsilciler Meclisinde gerçekleşen görüşmelerde herhangi bir yaklaşım öne çıkmadığı gibi gerek anayasa tasarılarının genel gerekçesinde gerekse ilgili madde gerekçelerinde sarıh bir ifade bulunmamaktadır. Ancak inkılap kanunlarının korunmasını ilk olarak düzenleyen 1961 Anayasasının 153'üncü maddesinin gerekçesi incelendiğinde anayasa koyucunun diğer “inkılap kanunlarının benimsendiği ve bunların ihlal edilme olasılığının ortadan kalktığı” görüşünde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla korunmasına karar verilen inkılap kanunlarının bu sekiz kanundan ibaret olması, anayasa koyucunun bu kanunların ihlal edilme olasılığına duyduğu inanç olsa gerektir.⁴²

2. İNKILAP KANUNLARININ HUKUKİ STATÜSÜ

Bu başlık altında, Cumhuriyet modernleşmesinin düşünsel kodlarının hukuki bağlamını oluşturan inkılap kanunları üzerinde durulacaktır. Laik devlet düzenini korumayı ve Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkarmayı amaçlayan inkılap kanunlarının normatif değeri ve diğer kanunlar karşısındaki konumu çeşitli anayasa hukukçularının görüşleri doğrultusunda incelenecektir. Bunun yanı sıra inkılap kanunları ile ilgili yapılan değişiklikler TBMM tutanakları ışığında ele alınacak ve bu değişikliklerin inkılap kanunlarının özüne ilişkin olup olmadığı ortaya konulacaktır.

2.1. İnkılap Kanunlarının Normatif Niteliği

İnkılap kanunları, hem ilk defa zikredildikleri 1961 Anayasası'nda hem de 1982 Anayasası'nda tek tek sayılmış ve belli bir korunma rejimine tabi tutulmuştur. Buna göre 1961 Anayasası'nın 153'üncü, 1982 Anayasası'nın ise 174'üncü maddelerinde sayılan bu kanunların, Anayasa'nın halk oylaması ile kabul edilen tarihte yürürlükte bulunan hükümleri Anayasa'ya aykırı olduğu şeklinde anlaşılabilir ve yorumlanamaz. Bu korumanın niteliği önümüzdeki bölümlerde tartışılacaktır. Ancak ondan önce şu sorular akıllara gelmektedir: Cumhuriyet modernleşmesinin taşıyıcısı olan inkılap kanunları için anayasalarda öngörülen durum, bu kanunları normatif açıdan diğerlerinin üzerinde konumlandırır mı? Bu kanunlar diğer kanunlar gibi değiştirilebilir yahut ilga edilebilir mi?

İnkılap kanunlarının hukuki statüsü ve normatif niteliği ile ilgili doktrinde farklı görüşlere rastlanmaktadır. Yüzbaşıoğlu, Atatürk ilke ve inkılaplarına Anayasa'nın diğer kurallarına karşı görece bir üstünlük tanıdığını ileri sürer. Gerek Anayasa'nın 2'nci maddesindeki Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayandığı vurgusu, gerekse başlangıç metninde Atatürk ilke ve inkılaplarına yapılan vurgular, bu ilke ve inkılapların Anayasa'nın diğer kurallarına üstün olduğunu, bir başka deyişle diğer Anayasa kurallarının Atatürk ilke ve inkılaplarına uygun yorumlanması

42 <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1961/1961-ilkhali/1961-sirasayisi.pdf>, s. 51 (Erişim Tarihi: 11.03.2020)

gereğini ifade etmektedir. Bu nedenle Anayasa'nın 174'üncü maddesinde sayılan inkılap kanunlarına ilişkin korunma rejimi salt bu maddede belirtilen Anayasa'ya aykırılığın öne sürülememesinden ötedir. Anayasa'nın başlangıç metni, 2'nci ve 4'üncü maddeleri uyarınca cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılan bu kanunlar yasama organı tarafından diğer kanunlar gibi değiştirilemez.⁴³

Özbudun, inkılap kanunlarına koruma sağlayan Anayasa'nın 174'üncü maddesini lafzi yorumla ele alır, bir diğer deyişle ona göre inkılap kanunları ile ilgili AYM'ye başvurulması mümkün değildir. Ancak bununla beraber Özbudun, ilgili maddede inkılap kanunlarının “laiklik niteliğini koruma amacı güden” kanunlar olarak nitelendirilmesine dikkat çeker. İnkılap kanunlarının yasama organı tarafından değiştirilmesi her ne kadar yasaklanmamışsa da bunları değiştiren bir kanun, AYM tarafından laiklik ilkesine aykırı bulunarak iptal edilebilir. Öyleyse inkılap kanunlarını teorik olarak değiştirmek mümkün gözükse de bu durum AYM tarafından engelleneceğinden uygulamada bir sonuç doğurması mümkün değildir.⁴⁴

Aliefendioğlu'na göre Anayasa, başlangıç metninde “hiçbir faaliyetin Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında koruma göremeyeceğini” belirtmiş, başlangıçta belirtilen ilkeleri ise 2'nci madde ile “Cumhuriyetin nitelikleri” arasında saymıştır. Anayasa'nın “Değiştirilemeyecek Hükümler” kenar başlıklı 4'üncü maddesi ise 2'nci maddeyi değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez maddelerden biri olarak belirlemiştir. Bu değiştirilemezlik kuralı hem bu maddeleri hem de Atatürk ilke ve inkılaplarının yansımaları olan 174'üncü maddeyi ayrıcalıklı ve üstün bir konuma taşımaktadır. Zira Anayasa, laiklik ilkesinin önemine de gönderme yaparak 174'üncü ve 2'nci maddeyi “Anayasanın temel esprisi (ruhu)⁴⁵” olarak belirlemiştir.⁴⁶

Sabuncu, Anayasa'nın 174'üncü maddesini laiklikle doğrudan ilgili bir madde olarak görmüş, koruma getiren bu maddeyle söz edilen sekiz kanunun diğer kanunlardan farklı bir noktada konumlandığını ileri sürmüştür. Bu özel konuma ve korumaya rağmen Sabuncu, bu kanunların Anayasa'nın bir parçası haline geldiği savını reddeder. Ona göre TBMM dilerse bu kanunları tıpkı diğer kanunlar gibi değiştirebilecektir. Bu koruma hükmü, yalnızca AYM'nin bu kanunları Anayasa'ya

43 Necmi YÜZBAŞIOĞLU, **Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku**, İ.Ü. Basımevi, İstanbul, 1993, s.100-105.

44 Ergun ÖZBUDUN, **Türk Anayasa Hukuku**, 19. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2019, s. 81-82. Ayrıca bkz. s.420.

45 Gözler, “Anayasanın ruhu” ya da “özü” olduğuna inanıp bu “ruh” ve “öz”den birtakım değerler çıkarılmasını ve bunların Anayasa'ya uygunluk denetiminde kullanılmasını eleştirir. Gözler'e göre “Anayasanın ruhu” kavramı pozitif temelden yoksundur. Bkz. Kemal GÖZLER, **Türk Anayasa Hukuku**, 3. Baskı, Ekin Basım Yayım Dağıtım, Bursa, 2019, s. 1117.

46 Yılmaz ALİEFENDİOĞLU, **Anayasa Yargısı ve Türk Anayasa Mahkemesi**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996; ALİEFENDİOĞLU, “Anayasal Normlar Hiyerarşisinin Temel Hakları Koruma İşlevi, Türk Raporu”, **VIII. Avrupa Anayasa Mahkemeleri Konferansı**, Anayasa Mahkemesi Yayınları, No:17, 7-10 Mayıs 1990, s. 30.

aykırılık bakımından yorumlama yetkisini sınırlamaktadır.⁴⁷ Atar ise inkılap kanunlarını Anayasa'daki lafzıyla ele alır. Bunlar hakkında AYM'ye iptal davası açılmayacağını söylemekle yetinir, kanunların normatif niteliği ve değiştirilme usulü hakkında bir yorum getirmez.⁴⁸

Armağan, inkılap kanunlarına karşı AYM'de iptal davası açılmayacağını belirtmekle birlikte bu kanunların statüsü konusunda bir görüş belirtmemiştir. Bununla birlikte bu kanunların değiştirilmesi bakımından iki farklı yaklaşıma sahiptir. Armağan'a göre inkılap kanunlarını değiştiren kanun, eğer inkılap kanunlarının tesirini zayıflatan bir etki gösteriyorsa Anayasa'nın başlangıç kısmına aykırılığı sebebiyle Anayasa'ya da aykırı olduğu ileri sürülebilir ve AYM tarafından iptal edilebilir. Öte yandan ilgili değişiklik inkılap kanunlarının tesirini artıran bir işleve sahipse bu durumda Anayasa'ya aykırılığın ileri sürülmesi mümkün değildir, diğer bir deyişle inkılap kanunları bu koşulla değiştirilebilir.⁴⁹ Erem ise inkılap kanunlarını ilga eden bir kanunun Anayasa'ya uygun kabul edilemeyeceğini ileri sürer. Ona göre inkılap kanunları için Anayasa, "sürekli yürürlükte kalma müessesesini" kabul etmiştir. Dolayısıyla bu kanunların ilga edilmesi söz konusu değildir.⁵⁰

Erdoğan'a göre Anayasa'nın başlangıç metninde bir resmi ideolojinin⁵¹, Kemalizm'in egemenliği görülür. Erdoğan, bu resmi ideolojinin bir sonucu olarak inkılap kanunlarının diğer kanunlardan daha farklı bir normatif niteliğe sahip olduğunu ve bu kanunların Anayasa düzeyine çıkarıldığını belirtir.⁵² Erdoğan gibi düşünen Gören, AYM kararları incelendiğinde Mahkeme'nin, bu kanunları anayasa kurallarından üstün tuttuğu sonucunu çıkarmanın mümkün olduğunu ileri sürer.⁵³ AYM bir kararında Anayasa'nın 174'üncü maddesi kapsamında değinilecek inkılap kanunlarının, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan öğelerden olduğunu belirtir. Mahkeme aynı kararda laikliğin çağdaşlaşmayı hızlandırdığını, Türk Devriminin

47 Yavuz SABUNCU, **Anayasaya Giriş**, 13. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2007, s.147-149.

48 Yavuz ATAR, **Türk Anayasa Hukuku**, 13. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2019, s. 339; ATAR, "Türk Anayasa Yargısında Anayasaya Uygunluk Denetiminin Konusu", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1-2, 1996, s. 387-388.

49 Servet ARMAĞAN, **Anayasa Mahkememizde Kaza-i Murakebe Sistemi**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1967, s.60.

50 Faruk EREM, **Ön Mesele (Mesele-i Müstehire) Olarak Anayasaya Aykırılık İddiası**, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1962, s.18.

51 Erdoğan, 1982 Anayasasının açıkça Kemalizm'i bir resmi ideoloji olarak kabul ettiğini, bu durumun ise demokrasi ile bağdaşmayacağını söyler. Bkz. Mustafa ERDOĞAN, **Demokrasi, Laiklik ve Resmi İdeoloji**, 2. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s. 10.

52 ERDOĞAN, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, 8. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2012, s.112. Bu noktada Adalet ve Kalkınma Partisi aleyhine açılan kapatma davasında partinin savunmasını üstlenen Cemil Çiçek'in, anayasanın ilk dört maddesiyle birlikte inkılap kanunlarının korunmasını öngören 174'üncü maddesini de değiştirilemez maddeler arasında gördüklerini belirtmesi dikkat çekicidir. Bkz. . AYM'nin **Esas: 2008/1, Karar: 2008/2** sayılı kararı, **AYMKD** Sayı: 45, Cilt: 4, s.2898.

53 Zafer GÖREN, **Anayasa Hukuku**, 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2011, s.308; GÖREN, "Anayasa Mahkemesi ve Yasama Arasındaki Karşılıklı Etkileşim", **İzmir Barosu Dergisi**, Yıl: 84, Sayı:1, Ocak 2019, s. 253. Ss.231-293.

özünü ve kaynağını oluşturduğunu, inkılap kanunlarının ise Türk Devriminin gerçekleşme aracı olduğunu öne sürmektedir.⁵⁴

Soysal'a göre inkılap kanunlarında klasik özgürlükler bakımından Anayasa'ya aykırı görülebilecek yönler bulunabilir. Ancak bu kanunlar, Türk toplumunu çağdaş uygarlıklar seviyesine erdirmeyi ve Türkiye Cumhuriyetinin laik niteliğini korumayı amaç edinen kanunlardır. Bu nedenle, Anayasa'nın 174'üncü maddesi ile getirilen koruma olmasaydı dahi bunları Anayasa'ya aykırı olarak yorumlamamak gerekir.⁵⁵ Kaldı ki Anayasa'nın inkılap kanunlarının korunmasını öngören 174'üncü maddesi AYM'nin yorum yetkisini de kısıtlamaktadır. Diğer tüm kanunları Anayasa'ya aykırılık noktasından yorumlayıp iptal etmekte serbest olan AYM, inkılap kanunları açısından böyle bir yetkiye sahip değildir. Ancak bu koruma ile inkılap kanunlarının Anayasa'nın bir maddesi haline geldiğini, bunların değiştirilmesi için özel koşulların gerektiğini ileri sürmek doğru olmaz.⁵⁶ Gözübüyük de Anayasa ile getirilen koruma hükmünün inkılap kanunlarının değiştirilmesi rejimini etkilemeyeceğine katılır. Ona göre inkılap kanunları da tıpkı diğer kanunlar gibi değiştirilebilir.⁵⁷

Gözler, özellikle Şapka İktisası Hakkında Kanun ile Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun başta olmak üzere bazı inkılap kanunlarının Anayasa'ya aykırı olduğunu, buna rağmen AYM'nin bu kanunları Anayasa'ya aykırılık sebebiyle iptal edemeyeceğini ileri sürer. Bununla birlikte bu kanunların Anayasa'nın bir parçası olarak görülemeyeceğini, normlar hiyerarşisinde diğer kanunlarla aynı normatif değere sahip olduklarını savunur. Zira TBMM bu kanunları dilerse değiştirebilir ve kaldırabilir. Gözler'e göre, inkılap kanunlarında bir değişiklik yapılması durumunda AYM laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle değişiklik yapan kanunu iptal edebilirse de, bu kanunların ilga edilmesi durumunda yapacağı bir şey yoktur. Çünkü bir kanunun ilga hükmünün Anayasa'ya aykırı olması mümkün değildir. Esasında, bu kanunlardan birini ilga eden kanun AYM tarafından iptal edilse dahi, ilga "eden kanunu iptal etmek ilga edilen kanuna hayat vermez".⁵⁸

54 AYM'nin **Esas: 1989/1, Karar: 1989/12** sayılı kararı, **AYMKD** Sayı:25, s.143. Tanör ve Yüzbaşıoğlu'na göre Anayasa Mahkemesi bu kararında inkılap kanunlarının, hem dar anlamdaki hem de çağdaşlaşma anlamındaki laiklikle ilintili olduğunu vurgulamıştır. Bkz. TANÖR ve YÜZBAŞIOĞLU, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 19. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2019, s.518.

55 Mümtaz SOYSAL, **Anayasaya Giriş**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s. 257.

56 Mümtaz SOYSAL, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 11. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 176-177.

57 Şeref GÖZÜBÜYÜK, **Anayasa Hukuku**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1986, s. 149.

58 GÖZLER, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 18. Baskı, Ekin Basım Yayım Dağıtım, Bursa, 2015, s. 72; GÖZLER, (2019) a.g.e., s. 183-184. Ancak inkılap kanunlarını ilga etmeyi öngören bir kanun teklifini TBMM gündemine taşımak bir siyasal parti için kapatma sebebi olabilecektir. Zira 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun "Atatürk İlke ve İnkılaplarının Korunması" kenar başlıklı 84'üncü maddesi Anayasa'da sayılan sekiz inkılap kanununu saymış ve siyasal partilerin bu inkılap kanunlarının hükümlerine aykırı amaç güdemeyeceğini ve faaliyette bulunamayacağını hükmüne bağlamıştır. Bkz. SABUNCU, a.g.e., s.105.

Özetle, 1961 Anayasası'nın 153'üncü ve 1982 Anayasası'nın 174'üncü maddelerinde yer alan inkılap kanunlarının korunması hükmü bazı anayasa hukukçuları tarafından bu kanunları diğer kanunlardan normatif olarak daha üstün bir noktaya taşır. Yüzbaşıoğlu, Sabuncu, Erdoğan, Aliefendioğlu ve Gören'e göre inkılap kanunları diğer kanunların normatif olarak üstündedir. Adı geçen yazarlardan Sabuncu dışındakiler inkılap kanunlarının diğer kanunlar gibi değiştirebileceğini reddeder. Sabuncu ise inkılap kanunlarının değiştirilmesinde bir beis görmez. Armağan, yapılan değişikliğin inkılap kanunlarının tesirini artırması durumunda değişiklik yapmanın mümkün olacağını, yapılan değişiklik ile inkılap kanunlarının tesirinin azaltılması durumunda ise değişiklik yapılmasının söz konusu olmayacağını belirtir.

Sosyal, Gözler, Atar ve Gözübüyük, inkılap kanunlarının özel bir statüye sahip olmadığını, normatif olarak diğer kanunlardan üstün bir konuma oturtulamayacağını ve bu kanunların tıpkı diğer kanunlar gibi değiştirilebileceğini ileri sürerler. Özbudun teorik olarak inkılap kanunlarının değiştirilebileceğini kabul etse de, bu kanunlarda yapılan bir değişikliğin AYM tarafından laiklik ilkesine aykırı bulunarak iptal edileceğini ve bu sebeple yapılan değişikliğin uygulamada gerçekleştirilemez olduğunu belirtir. Özbudun ile aynı yönde görüş belirten Gözler de, bu kanunları değiştiren bir kanunun AYM tarafından iptal edilebilir olmasına karşın, inkılap kanunlarını ilga eden bir kanunun iptale konu olamayacağını ileri sürer. Bu durumda inkılap kanunlarının ilga edilebilmesi Gözler'e göre mümkündür. Son olarak Erem, inkılap kanunlarının değiştirilmesi ve statüsü üzerinde durmayarak yalnızca bu kanunların hiçbir koşulda ilga edilemeyeceğini, Anayasa'nın bu kanunlar için "sürekli yürürlükte kalma müessesesini" kabul ettiğini öne sürer.

Kanımızca inkılap kanunları her ne kadar Cumhuriyetin kuruluş felsefesinin hukuki dayanaklarını teşkil etse de Anayasa'nın ilgili hükümlerine bakarak bu kanunların diğer kanunlardan farklı bir niteliğine sahip olduğunu, diğer kanunların üzerinde yer aldığını ve bu kanunların değiştirilemeyeceğini iddia etmek pozitif hukuk yaklaşımı ile örtüşmemektedir. Öte yandan Atatürk'ün fikir dünyasının ve gerçekleştirdiği inkılapların sosyolojik ve felsefi olarak pozitivist temele dayandığı düşünüldüğünde, onun getirdiği inkılapların da hukuki pozitivism ekseninde ele alınması tutarlı olacaktır.

Gözler de pozitif hukukun kapsamına girmeyen şeylerin anayasa hukuku tarafından incelenemeyeceğini belirtir.⁵⁹ Diğer bir deyişle pozitif hukuk verili olanı ele alır. Öyleyse ilgili Anayasa hükümlerinin lafızlarına bakıldığında, inkılap kanunları yalnızca Anayasaya aykırılık iddiasına konu edilemeyecektir. Zira ilgili maddelerin lafızları, başka bir yorum yöntemini gerektirmeyecek derecede sarıhtir. Bunun yanı sıra Anayasa'nın "Değiştirilemeyecek Hükümler" kenar başlıklı 4 üncü maddesi değiştirilemeyecek hükümleri sayma yoluyla belirlemiştir. Buna göre Anayasanın 174'üncü maddesini yahut bu maddede sayılan kanunları değiştiremez hükümler

59 Kemal GÖZLER, *Anayasa Normlarının Geçerliliği Sorunu*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 1999, s. 23.

noktasına taşımak hukuki dayanaktan yoksun bir yaklaşıma denk düşer. Zira 4 üncü madde istisnaları belirleyen bir hükümdür ve istisnaların dar yorumlanması gerekir.⁶⁰

İnkılap kanunlarının diğer kanunların normatif olarak üzerinde yer aldığını yahut bu kanunların değiştirilemez olduğunu iddia etmek pozitif hukuk bakımından amacını aşan bir yorum olacaktır. Teziç de inkılap kanunlarının değiştirilemeyeceği savını, pozitif temelden yoksun olduğu gerekçesiyle reddeder:⁶¹

“Kendi içinde değişebilirliğini öngören bir anayasanın, açıkça yasakladığı istisna dışında, bazı hükümlerinin dondurulmuş ve mutlak nitelikte olduğu görüşü, her şeyden önce pozitif bir temele dayanmamaktadır. Kurucu iktidar, anayasanın değiştirilebileceği kuralını açık ve seçik bir şekilde koymuş, bunun dışında, istisnaî olarak, anayasanın değiştirilmeyen maddesi de belirtilmiştir. Bu istisnanın genişletilmesine, pozitif hukuk açısından hiçbir imkân yoktur. Anayasa'nın 155. maddesindeki usullere uyulmak şartıyla, değiştirilemeyecek bir hüküm yoktur.”

İnkılap kanunlarının “Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyetinin laiklik niteliğini koruma” amacını gütmesi, bu kanunları değiştiren bir kanunun Anayasa'nın ruhuna aykırı olduğu gerekçesiyle AYM tarafından iptal edilmesi sonucu doğurur mu? Daha önce belirtildiği gibi Özbudun bu fikirdedir. Zira Özbudun'a göre böyle bir değişiklik AYM tarafından laiklik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle iptal edilebilecektir. Kuşkusuz bu iddia kabul edilirse, inkılap kanunlarının pratikte değiştirilemeyeceği sonucuna varılır. Ancak AYM'nin Anayasa'nın ruhu üzerinden karar vererek pozitif hükümleri ikincilleştirmesi objektiflik tartışmalarına yol açacaktır. Zira pozitif temele dayanmayan her yorum öznellik içerir⁶² ve ideolojik bir boyuta yakınsar. Bununla birlikte AYM'nin inkılap kanunları üzerinde yapılacak bir değişikliği Anayasa'nın ruhuna aykırı görerek iptal etmesi, “Mahkeme'nin kurucu iktidarın da üstünde bir güç haline gelmesi” tartışmalarını doğuracaktır.⁶³

Sonuç olarak, inkılap kanunlarının normatif değerini ortaya koyarken pozitif temelli bir yaklaşımın benimsenmesi yerinde olacaktır. Öyleyse bu kanunlar da tıpkı diğer kanunlar gibi değiştirilebilir yahut ilga edilebilir. İlgili Anayasa maddelerinin kenar başlığında yer alan İnkılap Kanunlarının Korunması” ifadesi, inkılap kanunlarını

60 Bu konudaki tartışmalar için bkz. GÖZLER, “Yorum İlkeleri”, **Kamu Hukukçuları Platformu: Anayasa Hukukunda Yorum ve Norm Somutlaşması**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, No: 236, Ankara, Eylül 2013, s.61-62.

61 Erdoğan TEZİÇ, **Türkiye’de 1961 Anayasasına Göre Kanun Kavramı**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1972, s. 132-133.

62 Zeki HAFIZOĞULLARI, “Laiklik ve TCK'nun 163. Maddesi Üzerine”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 42, Sayı: 1, 1987, s. 202. (ss.201-221)

63 TEZİÇ, **a.g.e.**, s. 133.

yalnızca “AYM’ye karşı güvence altına almaktadır”.⁶⁴ Kanunların parlamentoya karşı korunması, bir diğer deyişle değiştirilmelerinin yahut ilga edilmelerinin yasaklanması söz konusu değildir. Öte yandan ilgili maddeler düzenlenirken gerek Komisyon görüşmelerinde gerekse genel gerekçe ve madde gerekçelerinde bu kanunların değiştirilemez olmasına ilişkin bir hüküm ya da tartışma bulunmamaktadır. Uygulamaya bakıldığında, inkılap kanunlarının zaman zaman değişikliğe uğradığı ve ilga edildiği örnekler rastlanmaktadır. Bu örnekleri incelemek bu kanunların normatif niteliğini ortaya koymak bakımından yerinde olacaktır.

2.2. İnkılap Kanunlarının Değiştirilmesine ve İлга Edilmesine Dair Örnekler

1961 Anayasası’nın 153’üncü ve 1982 Anayasası’nın 174’üncü maddeleri ile koruma altına alınan “17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisiyle Kabul Edilen, Evlenme Akdinin Evlendirme Memuru Önünde Yapılacağına Dair Medenî Nikâh Esası ile Aynı Kanunun 110’uncu Maddesi Hükmü”, 22 Kasım 2001 tarihinde kabul edilen 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu ile kaldırılmıştır. 22 Kasım 2001 tarihinde kabul edilen 4721 sayılı Kanunun gerekçesinde; çağın gereklerine uymayan bazı mevzuat hükümlerinin ihtiyaçlara göre revize edilmesiyle daha rasyonel bir yönetimin hedeflendiği belirtilmiştir.⁶⁵ Ayrıca 4721 sayılı Kanunun 1028’inci maddesi ile de 17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisini yürürlükten kaldırılmıştır. Dolayısıyla Anayasa’nın 174’üncü maddesinde yer alan “743 sayılı Türk Kanunu Medenisiyle kabul edilen, evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medeni nikâh esası ile aynı kanunun 110’uncu maddesi hükmü” de ilga edilmiş olmaktadır.

Esasen 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi’ni ilga eden ve onun yerini alan 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu da prensip olarak aynı mahiyettedir. Zira yeni kanunda da evlilik müessesesi nikâh memuru önünde yapılmakta, 743 sayılı Kanun’un 110’uncu maddesindeki nikâh yeri ve şekli ile resmi nikâh yapılmadan dini nikâh yapılamaması gibi hususlar yer almaktadır.⁶⁶ 3 Aralık 2001 tarihinde kabul edilen 4722 sayılı Türk Medeni Kanununun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanunun 21’inci maddesindeki “Bu Kanunun ve Türk Medeni Kanununun yürürlüğe girmesiyle yürürlükten kaldırılmış veya değiştirilmiş bulunan kanunların maddelerine diğer mevzuat tarafından yapılan yollamalar, o maddeleri karşılayan yeni hükümlere yapılmış sayılır.” hükmü de, 743 sayılı Kanun’a yapılan atıfların yeni Kanuna yapılmış

64 Bahir Mazhar ERÜRETEN, *Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 116-117.

65 www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c073/tbmm21073011ss0723.pdf (Erişim Tarihi: 17.03.2020).

66 Bkz. 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu md.141, md.142, md.143.

sayılacağını düzenlemiştir. Öyleyse yeni kanunun da inkılap kanunlarında sayılan hususlar bakımından aynı işleve sahip olduğunu, dolayısıyla inkılap kanunlarının ruhunun korunduğunu ve özüne dokunulmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Öteyandan inkılap kanunları ile ilgili bazı kanun değişiklikleri de gerçekleşmiştir. Bu değişikliklerden bir kısmı, inkılap kanunlarına anayasal korumanın getirildiği 1961 Anayasası'ndan önceki dönemdedir.⁶⁷ İnkılap kanunlarına getirilen koruma sonrası gerçekleştirilen ilk ve tek değişiklik ise 7 Şubat 1990 tarihinde gerçekleşmiştir. 3612 sayılı “Bazı Kanunların Bakanlar Kuruluna Yetki Veren Hükümlerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı ile Bazı Kanunların Bakanlar Kuruluna Yetki Veren Hükümlerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun Tasarısı”nın beşinci maddesinde “30.11.1341 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanunun 1’inci maddesinin dördüncü fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir: Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Kültür Bakanlığınca umuma açılabilir. Bunlara bakım için gerekli memur ve hizmetliler tayin edilir.” hükmü bulunmaktadır.⁶⁸ Bu Kanunun 677 sayılı Kanunda yaptığı değişiklikteki amaç Bakanlar Kurulunun iş yükünü azaltmak ve daha etkin bir işleve sahip olmasını sağlamaktır.⁶⁹ 1990 yılında yapılan bu kanun değişikliğinin sebebi, inkılap kanunlarının korunması sürecinden önce gerçekleşen bir kanun değişikliği ile ilgilidir.

67 22/4/1341 tarihli ve 637 sayılı “3 Mart 1340 tarih ve 430 numaralı (Tevhidi tedrisat kanunu) nun beşinci maddesine müzeyyel kanun”, 10/6/1949 tarihli ve 5438 sayılı “Tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılmasına ve türbedarlıklar ile birtakım unvanların men ve ilgasına dair olan 677 sayılı Kanunun Birinci maddesine bir fıkra eklenmesi hakkında kanun”, 1/3/1950 tarihli ve 5566 sayılı “Tekke ve zaviyelerle türbelerin şeddine ve türbedarlıklarla birtakım unvanların men’i ve lağvına dair olan 677 sayılı Kanunun Birinci maddesine bir fıkra eklenmesi hakkında Kanun”.

68 **TBMM Tutanak Dergisi**, D:18 C:40 B:74, 07.02.1990, s.311.

69 İlgili tasarının genel gerekçesindeki ifadeler, tasarının amacının kamu yönetiminde usul ekonomisini sağlamak olduğunu doğrulamaktadır:

“... Yürürlükte bulunan kanunların pek çoğunda Bakanlar Kuruluna görev ve yetki verilmiştir. Söz konusu görev ve yetkilerin birçoğu hükümetin meşgul olamayacağı ve ayrıntılarına giremeyeceği kadar teknik uzmanlıkla ilgili işler ve konulardan oluşmaktadır. Bakanlar Kurulu, mevcut mevzuat uyarınca sadece genel yönetimin ayrıntılı sayılabilecek konularıyla değil, yönetim ilkeleri açısından yerel yönetimlerce sonuçlandırılmasında fayda umulan işlerle bile uğraşmak mecburiyetinde kalmaktadır. Bu durum, Bakanlar Kurulunun daha önemli konular üzerinde yeterince eğilecek vakit bulamaması sonucunu doğurmaktadır. Ülkemiz gibi kalkınma yolunda olan ülkelerde ekonomik ve sosyal gelişmenin gerçekleştirilebilmesi için hükümetlerce yerine getirilmesi gereken işlerin çokluğu ve çeşitliliği, yönetim kademelerinde konu ve şahıs yönünden isabetli görev ve yetki devrini mecburi kılmaktadır. Özellikle siyasal rejim olarak demokrasiyi benimsemiş ülkelerde böyle bir düzenlemenin yapılması kaçınılmaz olmaktadır. Kaldı ki, Bakanlar Kurulu genel siyasetin oluşturulduğu yerdir. Hükümet programı çerçevesinde genel siyasetin yürütülmesiyle görevli ve sorumlu olan Bakanlar Kurulunun bu görevini gereği gibi yapabilmesi için, genel siyaset ile ilişkisi bulunmayan konularla uğraşmaması gerekir. Bakanlar Kuruluna verilen birtakım yetkilerin, önemi ve özelliği dikkate alınarak Başbakanlığa veya ilgili bakanlıklara devredilmesi için hazırlanan bu tasarı kanunlaştığında, Bakanlar Kurulu çalışmaları daha verimli ve etkili bir düzeye gelecek ve bürokratik engeller azalarak çalışmalara hız kazandırılacaktır.”

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c040/tbmm18040071ss0243.pdf> (Erişim Tarihi: 10.03.2020).

1/3/1950 tarihli ve 5566 sayılı “Tekke ve zaviyelerle türbelerin şeddine ve türbedarlıklarla birtakım unvanların men’i ve lağvına dair olan 677 sayılı Kanunun Birinci maddesine bir fıkra eklenmesi hakkında Kanun”, 677 sayılı Kanunun birinci maddesine bir fıkra eklemiştir. Bu fıkra “Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Milli Eğitim Bakanlığınca halka açılabilir. Buralara bakım için gerekli memur ve hizmetliler tayin edilir. Açılacak türbelerin listesi Millî Eğitim Bakanlığınca hazırlanır ve Bakanlar Kurulunca onaylanır.” hükmünü içermektedir. Buna göre Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan “açılacak türbeler listesi” Bakanlar Kurulu tarafından onaylanacaktır. Bu durum, Bakanlar Kurulunun iş yükünü arttıran bir unsur olarak görülmüş ve 7/2/1990 tarihli ve 3612 sayılı “Bazı kanunların Bakanlar Kuruluna Yetki Veren Hükümlerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı ile Bazı kanunların Bakanlar Kuruluna Yetki Veren Hükümlerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun” ile ilgili hüküm değiştirilmiştir. Yapılan değişiklik ile Bakanlar Kurulu onayı kaldırılmakla beraber, açılacak türbeleri belirleme görevi Kültür ve Turizm Bakanlığına devredilmiştir.⁷⁰ Görüldüğü gibi bu değişiklik de inkılap kanunlarının özüne ilişkin bir değişiklik değildir.

Özetle, inkılap kanunlarının korunması rejimine rağmen bazı inkılap kanunlarının ilga edildiği yahut değiştirildiği görülmektedir. Ancak burada üzerinde durulması gereken nokta, gerek 1990 yılında yapılan değişikliğin gerekse 2001 yılındaki ilga hükmünün inkılap kanunlarının özüne ilişkin olmadığıdır. Bu bağlamda inkılap kanunları üzerinde yapılan işlemler, bu kanunların tesir alanını daraltmamış ve bu kanunları etkisizleştirmemiştir. Bununla birlikte yapılan bu işlemlere karşı Atatürk ilke ve inkılapları bakımından AYM’ye bir iptal başvurusunda da bulunulmamıştır. Böyle bir iptal başvurusu durumunda AYM’nin nasıl bir tutum takınacağını kestirmek zor olsa da ilgili kanunların ruhuna ve özüne dokunulmadığından bahisle AYM’nin bir iptal kararında bulunmayacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

3. İNKILAP KANUNLARININ KORUNMASI REJİMİ VE ÖLÇÜ NORM TARTIŞMALARI

Bu başlık altında anayasalarda yer alan korunma rejimi ve ölçü norm tartışmaları bağlamında inkılap kanunlarının korunması tartışılacaktır. İnkılap kanunlarının koruma altına alınmasını öngören 1961 ve 1982 Anayasalarındaki ilgili hükümlerin gerekçeleri incelenecek, AYM’nin anayasaya uygunluk denetiminde inkılap kanunlarını ne şekilde ele aldığı ortaya konulacaktır.

3.1. İnkılap Kanunlarının Korunması

İnkılap kanunları ilk olarak 1961 Anayasası’nın 153’üncü maddesi ile koruma altına alınmıştır. 1961 Anayasa tasarısının genel gerekçesinin Genel Esaslar başlıklı

70 TBMM Tutanak Dergisi, D:18 C:40 B:74, 07.02.1990, s.311.

ve Demokratik ve Laik Cumhuriyet Prensibi alt başlıklı kısmında “...tasarı, din istismarını önleyici tedbirler alınmasını sağlayan hükmü ile laiklik esasını devam ettirmekte ve bu hususu temin etmiş bulunan İnkılap kanunlarını da korumuş ve değerlendirmiş bulunmaktadır...” ifadeleri yer almaktadır.⁷¹ Bu noktadan bakıldığında sadece laiklik ilkesini korumaya yönelik inkılap kanunlarının koruma altına alındığı gibi bir izlenim ortaya çıksa da inkılap kanunlarının içerikleri incelendiğinde bunların tamamının laiklik ilkesi ile ilintili olduğunu söylemek güçtür.⁷² İnkılap kanunlarının korunması rejimini ilk olarak getiren 153’üncü maddenin gerekçesi incelendiğinde, korunmasına karar verilen inkılap kanunlarının niçin Anayasa’da sayılanlardan ibaret olduğu sorusu bir bakıma cevap bulmaktadır⁷³:

“Türk milletinin medeni dünya milletleri arasında layık olduğu yeri alması ve çağdaş uygarlık seviyesine ulaşması bakımından Atatürk devrimlerinin taşıdığı önem meydandadır. Milletten olgunluğu ve medeni kabiliyeti hakkında isabetli teşhisin en doğru ifadesi olan devrimler, bir bütün halinde millete mal olmuş bulunmakla beraber, zaman zaman çeşitlik maksatlarla geriletici telkin, propaganda ve hatta hareketlere girişildiği görülmüş, hususiyle son yıllarda bu gibi zararlı hareketlere rastlanmıştır. Millî birlik ve beraberliği zedeleyici ve milletimizin medeni dünyadaki mevkiini sarsıcı mahiyetteki zararlı davranışların tekrarını önlemek maksadıyla, devrimlerle ilgili kanunların yürürlükteki hükümlerinin Anayasaya aykırılığı iddialarının ileri sürülemeyeceği bu madde ile hükme bağlanmış bulunmaktadır.”

Madde gerekçesine bakılırsa anayasa koyucu, koruma altına alınan inkılap kanunları dışındaki inkılap kanunlarının Türk halkı tarafından benimsendiği ve iktidarlar tarafından da ihlal edilmediği, bu nedenle söz konusu inkılap kanunlarının korunmasına gerek görülmediği kanaatindeydi. Bu durumda anayasa koyucunun ihlal edilen ve henüz toplumca içselleştirilemeyen inkılap kanunlarını koruma altına aldığını, inkılap kanunları arasından hangilerinin korunacağına dair seçimin bu yaklaşımla gerçekleştirildiğini söylemek doğru olacaktır.⁷⁴

71 <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1961/1961-ilkhali/1961-sirasayisi.pdf> (Erişim Tarihi: 10.03.2020).

72 AYM de bir kararında “devrim kanunları olarak adlandırılan yasaların bir kısmı, devletin laiklik niteliği ile ilgili bulunmaktadır” ifadesini kullanmış, bu kanunların tamamının laiklik ile ilgili olmadığını altını çizmiştir. Bkz. AYM’nin **Esas: 1986/11, Karar: 1986/26** sayılı kararı, **AYMKD** Sayı:22, s.318. Örneğin uluslararası rakamların kabulünü sağlayan 20 Mayıs 1928 tarihli ve 1288 sayılı Beynelmîlîl Erkamın Kabulü Hakkında Kanun, 26 Teşrinisani 1934 tarihli ve 2590 sayılı Efendi, Bey, Paşa Gibi Lakap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun ile 25 Teşrinisani 1341 tarihli ve 671 sayılı Şapka İktisası Hakkında Kanunu laiklik ilkesinin bir gereği olmaktan çok Batılı yaşam tarzını benimseyen bir çağdaşlaşma hamlesi olarak görmek daha doğru olacaktır. AYM de bir kararında Atatürk inkılaplarının temel amacının “geri kalmışlıktan kurtulmak, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak” olduğunu belirtmiştir. Bkz. AYM’nin **Esas: 1973/37, Karar: 1975/22** sayılı kararı, **AYMKD** Sayı:13, s.116.

73 <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1961/1961-ilkhali/1961-sirasayisi.pdf>, s. 51 (Erişim Tarihi: 11.03.2020).

74 YÜZBAŞIOĞLU, a.g.e., s. 96.

1961 Anayasası'nın "Devrim⁷⁵ Kanunlarının Korunması" kenar başlığı altında yer alan 153'üncü madde metninde, "Anayasanın hiçbir hükmü, Türk toplumunun çağdaş uygarlık seviyesine erişmesi ve Türkiye Cumhuriyetinin lâiklik niteliğini koruma amacını güden aşağıda gösterilen Devrim kanunlarının, bu Anayasanın halkoyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılabilir ve yorumlanamaz" denilmiş ve ardından sekiz devrim kanunu sıralanmıştır. Temsilciler Meclisinde madde ile ilgili yapılan görüşmelerde Fahri Belen; "...devrimlerin engeller karşısında korunma ihtiyacında bulunduğunu, devrimlere karşı olanların sadece irticacı kesimden ibaret olmayıp, bazı kimselerin de demokratik telakkileri ileri sürerek bu devrimlere karşı çıktıklarını, bu sebeple memlekette parlak ufuklar açan ve milleti selamete götüren kanunların korunması gerektiğini..." ifade etmiştir. Ömer Sami Coşar ise; "...Atatürk devrimlerini koruyan madde ve hükümlerin, Anayasanın esası olduğunu..." vurgulamıştır.⁷⁶

İnkılap kanunlarının korunmasına ilişkin tutum 1982 Anayasası ile de sürdürülmüştür. 1982 Anayasası'nın "İnkılap Kanunlarının Korunması" kenar başlıklı 174'üncü maddesi "Anayasanın hiçbir hükmü, Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyetinin lâiklik niteliğini koruma amacını güden, aşağıda gösterilen inkılâp kanunlarının, Anayasanın halkoyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin, Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılabilir ve yorumlanamaz" şeklindedir ve yine 1961 Anayasası'nda olduğu gibi maddenin devamında inkılap kanunları sayılmaktadır.⁷⁷ 1982 Anayasası'nın 174'üncü maddesinin gerekçesi incelendiğinde 1961 Anayasası'na benzer bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir. Maddenin Danışma Meclisi tarafından hazırlanan gerekçesi şöyledir⁷⁸:

"Atatürk inkılâplarının Atatürk'ün amaç olarak gösterdiği Batı uygarlık düzeyine varıştaki önemleri tartışılmayacak kadar açıktır. Türk Milleti bu inkılâpların bilincine varmış ve onlarla ilgili değerlendirmelerini etrafında topladığı fikirler nüvesine katmıştır. Ancak zaman zaman Atatürk inkılâplarının anlamını kavrayamayanların belirdikleri görüldüğünden, inkılâpları Anayasanın himayesine alan 1961 Anayasasındaki hükmün yeni

75 İnkılap kanunları ilk olarak Anayasada "devrim kanunları" şeklinde anılmıştır. O dönemde, etimolojik olarak Türkçe kökenli olan devrim sözcüğünün tercih edilmesi 1932 yılında gerçekleştirilen dil devrimi ile Türkçe'nin Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerden arındırılması sürecinin bir yansıması olarak düşünülebilir. 1982 Anayasası ise "devrim kanunları" yerine "inkılap kanunları" ifadesini kullanmayı tercih etmiştir. Bu tercih değişikliğinin nedeni sarıh biçimde bilinmemekle birlikte, 1980 askeri darbesine giden süreçte bazı politik grupların devrim sözcüğünü sahiplenip siyasal düzeni değiştirmeye yönelik bir amaç olarak belirlemesi, 1982 Anayasasını oluşturan dönemin askeri yönetimini "inkılap" ifadesini kullanmaya yöneltmiş olabilir.

76 **Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, C:4, B: 50, 25.04.1961, s.228-230.

77 https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf (Erişim Tarihi: 11.03.2020).

78 <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/1169/200901027.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 11.03.2020).

Anayasada korunması yerinde görülmüştür.”

174’üncü maddenin görüşmelerinde Danışma Meclisi üyesi Fikri Devrimsel verdiği bir önerge ile maddenin kapsamına inkılap kanunlarına ek olarak Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun’un da eklenmesini talep etmiştir. Devrimsel, daha önce de Komisyon aşamasındayken bunu dile getirdiğini, ancak Komisyon Başkanı’nın “Atatürk bu ülkede yeterince yerleşmiştir, koruma altına alınmasına gerek yoktur” demesi üzerine kabul edilmediğini, oysa bir gün birileri tarafından bu Kanun’un (Atatürk Aleyhine İşlenen...) Anayasa’ya aykırılığının ileri sürülebileceğini, 69’uncu maddenin kişiye özel kanun çıkarılmasını yasakladığını, ayrıca bu Kanun’un genellik ve soyutluk ilkesine uymadığının öne sürülebileceğini, bu yüzden anayasal koruma altına alınması gerektiğini ileri sürmüştür.⁷⁹ Devrimsel’in önergesi üzerine söz alan Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı; bu maddede sayılan devrim kanunlarının laiklik niteliğini koruma amacına yöneldiğini ve maddenin başlangıcında da bunun belirtildiğini, dolayısıyla maddenin amacının sadece laikliği korumak olduğunu, bu hükümler arasına cezai hükümler içeren Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanunun konamayacağını belirtmiştir.⁸⁰

Danışma Meclisinin metninde yer alan madde gerekçesi belirtilmişti. Milli Güvenlik Konseyi tarafından hazırlanan metinde ise 174’üncü maddenin gerekçesi şöyle sunulmaktadır:

“Atatürk inkılaplarının Atatürk’ün amaç olarak gösterdiği Batı uygarlık düzeyine varıştaki önemleri tartışılmayacak kadar açıktır. Türk Milleti bu inkılapların bilincine varmış ve onlarla ilgili değerlendirmelerini etrafında topladığı fikirler nüvesine katmıştır. Ancak zaman zaman Atatürk inkılaplarının anlamını kavrayamayanların belirledikleri görüldüğünden, inkılâpları Anayasanın himayesine alan 1961 Anayasasındaki hükmün yeni Anayasada korunması yerinde görülmüştür.”

Görüldüğü gibi her iki metinde de inkılap kanunlarının korunması ile ilgili 1961 Anayasası’nın madde gerekçesinde belirtilen çekinceler sahiplenilmiş ve benzer argümanlar ileri sürülmüştür. Her iki anayasa da, inkılap kanunlarını çağdaş uygarlık düzeyine erişmeyi sağlayan araçlar olarak nitelendirmiş ve koruma altına almıştır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi bu koruma güvencesinin salt AYM’nin ilgili kanunları iptal etme ihtimaline karşı alındığını vurgulamak gerekir. Bu maddeler, inkılap kanunlarının korunmasının anayasal dayanağını oluşturur. Bununla birlikte

79 **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, Yasama Yılı: 1, C: 10, B: 156, 23 Eylül 1982, s.827-828.

80 **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, Yasama Yılı: 1, C: 10, B: 156, 23 Eylül 1982, s.828. Oysa inkılap kanunları arasında sayılan 677 sayılı Tekke Ve Zaviyelerle Türbelerin Şeddine Ve Türbedarlıklar İle Bir Takım Unvanların Men Ve İlgasına Dair Kanunun 1’inci maddesi cezai hükümler içermektedir: “Seddedilmiş olan tekke veya zaviyeleri veya türbeleri açanlar veyahud bunları yeniden ihdas edenler veya ayini tarikat icrasına mahsus olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler ve yukarıdaki unvanları taşıyanlar veya bunlara mahsus hidematı ifa veya kıyafet iktisa eyleyen kimseler üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve elli liradan aşağı olmamak üzere cezaiy nakdi ile cezalandırılır.” https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400677.pdf (Erişim tarihi: 12.03.2020)

inkılap kanunlarının korunmasının yasal dayanaklarını da vurgulamakta yarar görülmektedir.

İnkılap kanunlarının yasal güvencesini oluşturan kanunlardan birincisi 22/4/1983 tarihli ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 84'üncü maddesidir. İlgili maddede Anayasa'da yer alan sekiz inkılap kanunu sayılmış, siyasi partilerin, "Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarmak ve Türkiye Cumhuriyetinin laiklik niteliğini korumak amacını güden" inkılap kanunlarına aykırı amaç güdemeyecekleri ve faaliyette bulunamayacakları hükme bağlanmıştır. Madde gerekçesinde "Bu maddedeki yasaklamalar Türk toplumunu çağdaş ve uygarlık seviyesinin üstüne çıkarmak ve Türkiye Cumhuriyetinin lâiklik niteliğini korumak için getirilmiştir" denilmiştir.⁸¹ İnkılap Kanunları için getirilen bir diğer yasal koruma ise 10/11/1983 tarihli ve 2949 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un 24'üncü maddesidir. Maddede, Anayasa'da sayılan inkılap kanunlarının tek tek saymış ve bu kanunların hükümlerinin Anayasa'ya aykırılığının ileri sürülemeyeceğini hükme bağlamıştır.

1982 Anayasası'nın başlangıç hükümleri ile 2, 24 ve 174'üncü maddelerine göre Atatürk ilke ve inkılapları özel bir önemi haizdir, öyle ki AYM'nin bazı kararlarına göre Atatürk ilke ve inkılapları Anayasa'dan da üstündür. Bu bağlamda Atatürk ilke ve inkılaplarının konumu "iç anayasaüstülük" olarak değerlendirilebilir. "Atatürk ilke ve inkılaplarının özü çağdaşlaşmadır" ve bunun temeli de Cumhuriyetin seküler-pozitivist kuruluş felsefesine uygun şekilde laiklik olarak belirlenmiştir.⁸² AYM'nin Atatürk ilke ve inkılaplarının yer aldığı maddeler ile birlikte zaman zaman Anayasa'nın 174'üncü maddesini de ölçü norm olarak kullanmıştır. AYM kararlarında Atatürk ilke ve inkılapları ile birlikte inkılap kanunlarının korunmasını öngören Anayasa maddelerinin (153 ve 174) ölçü norm olarak kullanıldığı kararları incelemek bu maddelerin anayasal değerini ortaya koymak bakımından yararlı olacaktır.

3.2. Ölçü Norm Tartışmaları Ekseninde İnkılap Kanunları

Normlar hiyerarşisinin mevcut olduğu bir hukuk sisteminde alt düzeyde yer alan bir norm, geçerliliğini üst normdan alır ve ona uygun olması gerekir. Normlar hiyerarşisinde genel olarak normlar anayasa, kanun ve diğer normlar şeklinde sıralanır. Alt seviyede yer alan kanun, bir üst norm olan anayasaya uygun olmak zorundadır. Bunun sağlanması bir denetim mekanizması ile gerçekleşir. Alt seviyedeki normun üst norma, yani kanunun anayasaya uygunluğunu denetleyen bu sisteme anayasa yargısı denir.⁸³

81 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/DM_/d02/c014/dm_02014055ss0333.pdf (Erişim Tarihi 01.04.2020). İnkılap kanunlarına aykırı faaliyette bulunduğu için kapatılan Huzur Partisine ilişkin AYM kararı için bu çalışmanın 30. sayfasına bakınız.

82 Hasan Tahsin FENDOĞLU, "Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinin Uygulanmasında 'Bağımsız Ölçü Norm' veya 'Destek Ölçü Norm' Sorunu", **Anayasa Yargısı**, Cilt: 17, 2000, s. 368. (ss.363-384).

83 GÖZLER, (2019) a.g.e., s. 1066.

Anayasa yargısı kavramı, geniş anlamda anayasaya uyulmasını sağlama amacı güden her türlü yargı işlemine karşılık gelirken, dar anlamda ise kanunların ve diğer bazı yasama işlemlerinin anayasaya uygunluğunun denetimini ifade eder.⁸⁴ Temeli anayasanın üstünlüğü ve hukuk devleti ilkelerine dayanan⁸⁵ anayasa yargısı, her ne kadar tarihsel kökenleri doğal hukuk öğretisine kadar uzansa da esas itibarıyla son iki yüz yılın ürünüdür. Türkiye’de anayasa yargısının ortaya çıkışı ise çok daha yenidir. İlk olarak 1961 Anayasası ile Türk hukuk düzeni içinde AYM’ye yer verilmiştir. AYM’nin kurulmasının esas amacı, parlamentoda oluşan çoğunluğun iradesini anayasal sınırlar içinde tutabilmek ve olası anayasa ve insan hakları ihlallerini önleyebilmektir.⁸⁶

Türkiye’de anayasa yargısı, AYM’nin kanunları ve Anayasa’da belirtilen diğer kuralları Anayasa’ya uygunluk bakımından denetlemesine dayanır. Bir diğer deyişle AYM’nin temel görevi norm denetimi yapmaktır. Ancak AYM’nin norm denetimi dışında görevleri de vardır. Bunlar arasında siyasi partilerin mali denetimini yapmak, siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin davaları karara bağlamak, bireysel başvuruları karara bağlamak, milletvekilliğinin düşürülmesi ya da yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin kararları denetlemek sayılabilir.⁸⁷

Hukuk devleti ve anayasanın üstünlüğü ilkelerini esas alan anayasa yargısı üç aşamalı eylemler dizisinden oluşur. İlk olarak hangi kuralın ne yönden anayasaya uygunluk denetimine tabi olacağı ele alınır. İkinci evrede denetleme bakımından esas alınacak ölçü norm ya da normlar tespit edilir. Son olarak da iki norm karşılaştırılmak suretiyle anayasaya aykırılığın mevcut olup olmadığına bakılır.⁸⁸ Türk anayasa yargısı sisteminde AYM’nin norm denetimine tabi olan kurallar/işlemler; kanunlar, cumhurbaşkanlığı kararnameleri, TBMM İçtüzüğü, anayasa değişiklikleri, uluslararası anlaşmalar ve parlamento kararlarıdır. Bu kuralların/işlemlerin norm denetimi gerçekleştirilirken ele alınan ölçü normlar ise uluslararası hukuk kuralları, hukukun genel ilkeleri ve Atatürk ilke ve inkılaplarıdır.⁸⁹

84 ÖZBUDUN, a.g.e., s.363.

85 Anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesine 1961 Anayasası’nın 8’inci ve 1982 Anayasasının 11’inci maddelerinde yer verilmiştir. Buna göre; Anayasa hükümleri yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallardır. Kanunlar anayasaya aykırılık teşkil edemez. Yine bununla birlikte hukuk devleti ilkesi hem 1961 hem de 1982 Anayasalarının ikinci maddesinde zikredilen devletin değişmez niteliklerindedir.

86 TANÖR ve YÜZBAŞIOĞLU, a.g.e., s. 474-476.

87 TANÖR ve YÜZBAŞIOĞLU, a.g.e., s. 492, ALİFENDİOĞLU, a.g.e., s. 45.

88 TANÖR ve YÜZBAŞIOĞLU, a.g.e., s. 500.

89 ÖZBUDUN, a.g.e., s.378-386. Gözler, Atatürk ilkelerinin ölçü norm olarak kabul edilebilmesi için bunların Anayasa’da kabul edilmiş olmasını şart koşar. Atatürk ilkelerinden cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik 1982 Anayasası’nda ayrıca kabul edilmiştir ve pozitif anayasal değere sahiptir. Dolayısıyla Gözler’e göre bunların Anayasa’ya uygunluk denetiminde ölçü norm olarak kullanılması mümkündür. Diğer ilkeler devletçilik, halkçılık ve inkılapçılık ise 1982 Anayasası tarafından ayrıca ve açıkça kabul edilmemiştir. Bu nedenle bu ilkelerin ölçü norm olarak kullanılması şüphelidir. Bkz. GÖZLER, (2019) a.g.e., s. 1113. Ayrıca bkz. GÖZLER, “Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloğu Kavramına İhtiyaç Var mıdır?”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 55 Sayı: 3, 2000, s.87-88.

1961 Anayasası'yla Türk hukukunda yeni bir kurum olarak ihdas edilen AYM, bu dönemden itibaren Atatürk ilke ve inkılaplarını ölçü norm olarak kullanmıştır. 1982 Anayasası'nın başlangıç kısmında Anayasa'nın Atatürk'ün belirlediği milliyetçilik anlayışı ve onun inkılap ve ilkeleri doğrultusunda hazırlandığı, "...hiçbir faaliyetin⁹⁰ ...Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılâpları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği..." belirtilmiş ve milliyetçilik ile laiklik ilkelerinden açıkça söz edilmiştir. Anayasa metninde de 1961 Anayasası'ndan farklı olarak, 42'nci maddede eğitim ve öğretimin Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda yapılacağı, 58'inci maddede devletin, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda gençlerin yetişme ve gelişmelerini sağlayıcı tedbirler alacağı, 81'inci ve 103'üncü maddelerde TBMM üyeleri ile Cumhurbaşkanının göreve başlarken Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı kalacağına dair yemin edeceği belirtilmiştir. Ayrıca Anayasanın 134'üncü maddesinde de Atatürkçü düşüncüyü, Atatürk ilke ve inkılaplarını araştırmak, tanıtmak ve yaymak amacıyla resmi bir kurum oluşturulmuştur.

AYM, bazı kararlarında Atatürk ilke ve inkılaplarını ölçü norm olarak kullanmış ve bunları "1982 Anayasasının temel dayanağı" olarak tanımlamıştır.⁹¹ Yine başka bir kararda AYM, inkılap kanunlarını "Türkiye Cumhuriyetinin temelini oluşturan öğeler" olarak nitelemiştir.⁹² Özbudun'a göre bu ifade, AYM'nin Atatürk ilke ve inkılaplarını Anayasa kurallarından da üstün tuttuğu izlenimini uyandırmaktadır. Öte yandan Atatürk ilke ve inkılapları ifadesinin Anayasa'nın 174'üncü maddesiyle koruma altına alınan inkılap kanunları ile sınırlı olup olmadığı konusunda bir açıklık bulunmamaktadır. İlk bakışta bu ilke ve inkılapların Atatürk döneminde gerçekleştirilen tüm inkılapları ihtiva ettiği düşünülebilirse de Atatürk ilke ve inkılapları ifadesinin bu denli geniş yorumlanması demokratik bir anlayış ile bağdaşmayacak ve resmi ideoloji egemenliği tartışmalarını doğuracaktır.⁹³

Her iki anayasanın "Cumhuriyetin Nitelikleri" kenar başlıklı 2'nci maddesinde "başlangıçta belirtilen temel ilkeler"den sayılan Atatürk ilke ve inkılapları, 4'üncü madde ile değiştirilemeyecek hükümlerden sayılmıştır. AYM de kararlarında Atatürk ilke ve inkılaplarına Anayasa kurallarının üstünde yer vermiş ya da en azından diğer Anayasa kurallarının bunlara uygun yorumlanmasını şart koşmuştur. Tüm bunlar dikkate alındığında Yüzbaşıoğlu'na göre Atatürk inkılapları kavramı ilk bakışta Anayasalarda koruma altına alınan inkılap kanunlarını kapsadığı gibi koruma dışında bırakılan inkılap kanunlarını da kapsar görünmektedir. Ancak yazar, "Anayasalardaki pozitif hükümler bizi bu sonuca ulaştırsa bile gerek anayasa tekniği açısından

90 Bu ifade, Anayasanın ilk halinde "hiçbir düşünce ve mülahazanın" şeklinde iken 3/10/2001 tarihli ve 4709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun'un 1'nci maddesi ile "hiçbir faaliyetin" şeklinde değiştirilmiştir. İlgili değişikliğin düşünce ve ifade hürriyeti bağlamındaki tartışmasını izlemek için bkz. Osman CAN, "Anayasa Değişiklikleri ve Düşüncüyü Açıklama Özgürlüğü", **Anayasa Yargısı**, Cilt: 19, Sayı: 1, 2002, s.503-532.

91 AYM'nin **Esas: 1983/2, Karar: 1983/2** sayılı kararı, **AYMKD** Sayı: 20, s.364.

92 AYM'nin **Esas: 1989/1, Karar: 1989/12** sayılı kararı, **AYMKD** Sayı:25, s.143

93 ÖZBUDUN, **a.g.e.**, s. 386.

gerekse, Atatürk inkılaplarının amaçları açısından Anayasalardaki Atatürk inkılapları kavramını bu kadar geniş yorumlamayı” doğru bulmaz. Oldukça ayrıntılı düzenlenmiş kazuiistik bir anayasaya kapsamı belirsiz ve bu denli geniş yorumlanan bir kavramı sokmak hem anayasaların işlevi hem de anayasa tekniği bakımından doğru değildir.⁹⁴

Öte yandan Atatürk ilke ve inkılaplarının geniş yorumlanması Atatürk ilkelerinin temelinde yer alan inkılapçılık ilkesinin özü ile de bağdaşmaz. İnkılapçılık ilkesinin amacı çağdaş uygarlık düzeyine erişmektir. “Çağdaş uygarlık düzeyi” değişken bir kavram olduğundan inkılapçılık ilkesinin de doğal olarak değişken ve dinamik olması gerekir.⁹⁵ Aksi halde değişen ve yenilenen çağdaş uygarlık düzeyine ulaşamaz. Oysa bazı inkılaplar işlevini yitirmiş durumdadır. Özetle, Atatürk ilke ve inkılapları yorumlanırken kavramın içeriğini Anayasa’nın 174’üncü maddesinde sayılan inkılap kanunları ile sınırlamak doğru olacaktır.⁹⁶ Ancak AYM’nin Atatürk ilke ve inkılaplarını inkılap kanunları ile sınırladığını söylemek zordur.

İnkılap kanunlarının her birinin tek başına ölçü norm olarak değerlendirilmesi söz konusu değildir. 1998 yılında anamuhalefet partisi olan Refah Partisi (RP), sekiz yıllık kesintisiz eğitim modelini getiren ve imam-hatip okullarının orta kısımlarının kapatılmasını öngören 4306 sayılı “İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Mili Eğitim Temel Kanunu, Çıracılık ve Meslek Eğitimi Kanunu, Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile 24.03.1988 Tarihli ve 3418 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması ve Bazı Kâğıt ve İşlemlerden Eğitime Katkı Payı Alınması Hakkında Kanun”un 1’inci ve 5’inci maddelerinin Anayasa’nın 174’üncü maddesinde sayılan inkılap kanunlarından Tevhid-i Tedrisat Kanununun 4’üncü maddesini ihlal ettiğini ileri sürerek ilgili maddelerin iptali için AYM’ye başvurmuştur. İptal isteminin gerekçesinde Anayasa’nın 174’üncü maddesinin getirdiği güvence ile inkılap kanunlarının Anayasal bir güce kavuştuğu, ilgili düzenlemelerin Anayasa’nın 174’üncü maddesinde yer alan Tevhid-i Tedrisat Kanununa, dolayısıyla Anayasa’nın 174’üncü maddesine aykırı olduğu ve bu nedenle söz konusu hükümlerin iptal edilmesi gerektiği ileri sürülmüştür.⁹⁷

AYM ise bu istemi reddetmiş ve karar gerekçesinde inkılap kanunlarının münferit şekilde ölçü norm olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmiştir⁹⁸:

“Anayasa’nın 174. maddesine göre, 3 Mart 1340 günlü, 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu, Anayasa’ya aykırı olduğu biçiminde

94 YÜZBAŞIOĞLU, a.g.e., s.98. Gözler de inkılapçılık ilkesinin Atatürk’ün gerçekleştirdiği eğitim-öğretim, giyim, yazı vb. alanlardaki inkılaplardan mürekkep kabul edilmesini, diğer bir deyişle inkılapçılık ilkesinin inkılap kanunları ile sınırlı tutulmasını savunur. Bkz. Gözler, (2019) a.g.e., s. 270.

95 Atatürk de inkılapçılığın değişken olduğunu düşünür. Zira bir söylevinde “Neden İnkılapçıyız? ” sorusunu “hayat devamlı bir değişikliktir, durmak ölümdür. Yaşamak ve yaşatmak için inkılapçıyız” şeklinde yanıtlamıştır. Bkz. Mahmut Esat BOZKURT, *Atatürk İhtilali I-II*, 4. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 230.

96 YÜZBAŞIOĞLU, a.g.e., s.99.

97 AYM’nin **Esas: 1997/62, Karar:1998/52** sayılı kararı, **AYMKD** Sayı: 36, Cilt: 1, s.219. Bu karara benzer başka bir AYM kararı için bkz. **Esas: 1966/19, Karar:1968/25** sayılı kararı, **AYMKD** Sayı: 7, s.18-48.

98 a.k., s. 283.

anlaşılamaz ve yorumlanamaz. Başka bir anlatımla, Anayasa gücünde olan bu Yasa'nın 4. maddesi, "Maarif Vekâleti, yüksek diniyat mütehasısları yetiştirilmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir" hükmünü getirmiştir. Böylece daha Cumhuriyetin ilk yıllarında getirilen bu hükümle, din eğitim ve öğretimi devlete görev olarak verilmiş, kişilerin din eğitim ve öğretim haklarından devlet sorumlu tutulmuş, bu öğretimin yapılması için ayrı okullar açılması ve din öğretiminin küçük yaşta başlatılması zorunlu görülmüştür. Yasa öncelikle mekteplerden söz etmekle, çocuğun okula başladığı yaştan itibaren bu okullara gidebilme hakkını vermektedir. Ayrıca imamet ve hitabet gibi bir din eğitimine genel bir eğitimden ve onbeş yaşından sonra başlanması, hafızlık, Kur'an-ı Kerim ve Arapça gibi mesleğin temeli sayılan bilgilerin öğreniminin geciktirilmesi, bu mesleğe yönelimi imkânsız hale getirecek ve din eğitimi zaafa uğratacaktır. Böyle bir uygulama din eğitim ve öğrenim hakkını ortadan kaldırmak demektir. Bu nedenle, kesintisiz sekiz yıllık eğitimle Tevhidi Tedrisat Kanunu ihlâl edilmiştir denilmektedir. Anayasa'nın 174. maddesinde, Anayasa'nın hiçbir hükmünün Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyeti'nin lâiklik niteliğini koruma amacını güden, aralarında Tevhidi Tedrisat Yasası'nın da bulunduğu, Madde'de sayılan inkılâp yasalarının, Anayasa'nın halkoyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin, Anayasa'ya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamayacağı ve yorumlanamayacağı belirtilmiştir. Maddede sayılan Devrim Yasalarının Anayasa'nın halkoyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin Anayasa'ya aykırı olduğu şeklinde anlaşılabilmesi ve yorumlanabilmesinin öngörülmesi, bu yasalara, diğerlerinden farklı anayasal bir güvence sağlamaktadır. Ancak bu durumun onlara, Anayasa gücü ve değeri kazandırdığı kabul edilerek, Anayasa'ya uygunluk denetimine esas alınmaları olanaklı değildir. Açıklanan nedenlerle, Yasa'nın 1. ve 5. maddeleri Anayasa'nın 174. maddesine aykırı değildir."

AYM birçok kararında incelenmesi talep edilen işlemi 1961 Anayasası'nın 153'üncü ve 1982 Anayasası'nın 174'üncü maddelerine uygunluk bakımından da denetlemiştir. Ancak AYM, kanunların 174'üncü maddeye uygunluğu denetimini yalnızca bu madde üzerinden gerçekleştirmemiş, Anayasada sayılan Atatürk ile ve inkılapları ile birlikte değerlendirmiştir. AYM kararlarında 174'üncü madde ile birlikte Atatürk ilke ve inkılapları, özellikle Anayasa'nın 2'nci maddesi ile Başlangıç hükümleri ölçü norm olarak alınmışsa da bu çalışmada yalnızca inkılap kanunlarının korunmasını sağlayan Anayasa maddeleri (153'üncü ve 174'üncü maddeler) üzerinden verilen kararlar incelenecektir.

3.2.1. 1961 Anayasası'nın 153'üncü Maddesine Göre Verilen Kararlar

AYM'nin, 1961 Anayasasının 153'üncü maddesi çerçevesinde incelediği ilk kararı, Ankara Üniversitesinin,⁹⁹ 1750 sayılı Üniversiteler Kanununun bazı maddeleri aleyhine açtığı iptal davasına ilişkindir.¹⁰⁰ Bu davada AYM, 1750 sayılı kanunun 3'üncü maddesinin (b) bendinde “öğrencilerini... örf ve adetlerine bağlı... vatandaşlar olarak yetiştirmek” şeklindeki ifadede geçen “örf ve adetlerine bağlı” ibaresini iptal etmiş ve kararında

“...Anayasa Koyucu, belirtilen bazı tehlikeler nedeni ile ‘Atatürk devrimlerine bağlılığı’ bir ilke olarak Anayasa’ya koymuş ve yine bu nedenle ‘Devrim Kanunları’ Anayasa güvencesi altına konulmuştur. Yine aynı nedenle elli yıldan beri çıkarılmış çeşitli yasalarla ve onların uygulanması ile Türk çocuklarının, gençlerinin ve yetişkinlerin Atatürk devrimlerine bağlı vatandaşlar olması için çaba sarf edilmiştir ve edilmektedir. Örf ve adet ise, bilindiği üzere, yüzyıllar boyu kuşaklardan kuşaklara geçen belli sosyal davranış kurallarının bütünüdür ve niteliklerini den birisi ‘aklı olmayıp nakli olmasıdır’. Anayasa’nın 2. maddesinin gerekçesinde, lâiklik ilkesi açıklanırken, ‘Türkiye Cumhuriyeti hukukun akli olmayan nakli kaynaklarının tesiri altında bulunmasını reddeder’ denilmiştir...”

ifadelerini kullanmıştır.¹⁰¹

AYM'nin önüne itiraz yoluyla gelen bir istem sonucu verdiği bir başka kararı ise 1587 sayılı Nüfus Kanununun “Aile kütükleri; ailenin bütün fertlerinin cinsiyetini, adı, soyadı, ... dinini ... ihtiva eder” şeklindeki 43'üncü maddesine ilişkindir. Buradaki “dinini” ibaresinin Anayasa’ya aykırı olduğu iddiasıyla yapılan başvuruyu AYM incelemiş ve iptal isteminin reddine karar vermiştir.¹⁰² Bu redde ilişkin üyelerden Yekta Güngör Özden, yazmış olduğu karşı oy yazısında, Atatürk Devrimlerinin Anayasa’ya kaynaklık yaptığını, devrimleri içeren maddelerin, 153'üncü madde de dâhil olmak üzere, üstün hukuk kuralları düzeyinde olduğunu, şeriat özleminin kesinlikle yasak olduğunu ve bunun Anayasa’nın 153'üncü maddesindeki devrim kanunları ile güvence altına alındığını, kişinin dinini sormak ve bunu kayıtlara geçirmenin devrimlere ve laiklik ilkesine aykırı olduğunu ifade etmiştir.¹⁰³

Bir başka kararda,¹⁰⁴ İzmir İkinci Asliye Hukuk Mahkemesinin, Türk Kanunu Medenisinin 310'uncu maddesinin 2'nci fıkrasındaki “Münasebeti cinsiye zamanında

99 1961 Anayasası'nın 149'uncu maddesine göre “kendi varlık ve görevlerini ilgilendiren alanlarda” üniversiteler de Anayasa Mahkemesinde iptal davası açabilmektedir.

100 AYM'nin **Esas: 1973/37, Karar: 1975/22** sayılı kararı, **AYMKD**, Sayı: 13, s.87-88.

101 AYM'nin **Esas: 1973/37, Karar: 1975/22** sayılı kararı, **AYMKD**, Sayı: 13, s.88.

102 AYM'nin **Esas: 1979/9, Karar: 1979/44** sayılı kararı, **AYMKD** Sayı: 17, s.342.

103 **a.k.**, s.344-348.

104 AYM'nin **Esas: 1980/29, Karar: 1981/22** sayılı kararı, **AYMKD** Sayı: 19, s.102.

müddeialeyh evli ise; hâkim, babalığa hükmedemez” ibaresinin iptal istemi kabul edilmiş fakat üye Hüseyin Karamüstantikoğlu, yazmış olduğu karşı oy yazısında;

“Anayasa’nın 153’üncü maddesinde Anayasaya aykırı olduğu ileri sürülemeyen Devrim yasaları gösterilmiştir. Anılan maddenin ikinci fıkrasının 4’üncü bendindeki Türk Kanunu Medenisiyle kabul edilen evlenme akdinin evlendirme memuru tarafından yapılacağına dair medenî nikâh esası ile aynı konunun 110 uncu maddesi hükmü» yukarıda da değinildiği gibi Medenî Yasa’nın diğer hükümlerinin Anayasaya uygunluk denetiminden geçirebileceğini doğrulamaktadır. Ancak, Anayasa Mahkemesi bu yetkisini kullanırken ihtiyaç duyulan bir hükmün getirilmesini ya da bir engeli yok etmek görüşünü benimseyemez.”

ifadelerini kullanmıştır.¹⁰⁵

Son olarak İstanbul Sıkıyönetim Askeri Mahkemesinin itiraz yoluyla AYM’ye götürdüğü, Türk Ceza Kanununun (TCK) laikliğe aykırı davranışların cezalandırılmasını öngören 163’üncü maddesinin dördüncü fıkrasının iptali istemi, AYM tarafında kabul edilmemiştir. Bu kararda ek gerekçe yazmak şartıyla olumlu oy kullanan Yekta Güngör Özden, yazmış olduğu ek gerekçede, Atatürk devrimlerinin, Türk Ulusu’nun bağımsız, egemen, özgür, mutlu ve barış içinde yaşamasını, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasını hedeflediğini, bu hususun, Anayasa’nın 153’üncü maddesiyle de doğrulandığını, Anayasa’nın 153’üncü maddesinin göstermelik olmadığını ve burada sayılan kanunlara karşı yapılan en ufak bir ihlalin cezalandırılacağını ifade etmiştir.¹⁰⁶

3.2.2. 1982 Anayasası’nın 174’üncü Maddesine Göre Verilen Kararlar

1982 Anayasası’nın İnkılap Kanunlarının Korunması başlıklı 174’üncü maddesi, diğer Anayasa hükümleri ile birlikte birçok AYM kararına konu olmuştur. İlk olarak 1983 yılında Huzur Partisinin (HP) kapatılması ile ilgili açılan davada ilgili partinin programında yer alan Türk alfabesi ile ilgili yeni düzenleme yapılacağı ifadeleri, -diğer bazı maddelerle birlikte- Anayasa’nın 174’üncü maddesine aykırı görülmüş ve siyasal partinin kapatılmasına oy çokluğuyla karar verilmiştir. Kapatma gerekçesi şu ifadelerle açıklanmıştır:¹⁰⁷

“Huzur Partisi, programındaki gerçeğe aykırı bu metinlerle, Türk toplumu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyetinin lâiklik niteliğini koruma amacını güden inkılap kanunlarından birisi olan, bu nedenle Anayasanın 174’üncü ve Siyasi Partiler Kanunu’nun 84’üncü maddeleriyle, Anayasanın hiçbir hükmünün bu yasalara aykırı olduğu şeklinde

105 a.k., s.123-124.

106 AYM’nin **Esas: 1980/19, Karar:1980/48** sayılı kararı, **AYMKD** Sayı: 18, s.265-285.

107 AYM’nin **Esas: 1983/2, Karar: 1983/2** sayılı kararı, **AYMKD** Sayı: 20, s.345-366.

anlaşılamayacağı ve yorumlanamayacağı ve siyasi partilerin bu kanun hükümlerine aykırı amaç güdemeyeceği ve faaliyette bulunamayacağı belirtilen, 1 Teşrinisani 1928 tarihli ve 1553 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun'un, «Şimdiye kadar Türkçe'yi yazmak için kullanılan Arap harfleri yerine Latin esasından alınan ve merbut cetvelde şekilleri gösterilen harfler (Türk Harfleri) unvan ve hukuku ile kabul edilmiştir» şeklindeki 1'inci maddesi hükmüne, dolayısıyla Anayasanın 174'üncü ve Siyasi Partiler Kanunu'nun 84'üncü maddesi hükümlerine aykırı tutum ve davranış içerisinde olduğunu burada da göstermiş; bu nedenle de kapatılması gerekmiştir.”

1986 yılında dönemin ana muhalefet partisi Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) tarafından TCK'nın bazı maddelerini değiştiren kanun aleyhine, Anayasa'nın 174'üncü maddesi dâhil bazı maddelerine aykırı olduğu iddiasıyla iptal davası açılmıştır. Buna göre 9/1/1986 tarihli ve 3255 sayılı “Türk Ceza Kanununun 175, 176., 177. ve 178 inci Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun”un 1'inci ve 2'nci maddeleri ile semavî dinlere ayrıcalık getirildiğini, semavî dinler, buna inananlar, bu dinlerle ilgili görevliler ve bu dinlerle ilgili mabetler ve eşyaların çeşitli tecavüz fiillerine karşı bir korumaya tabi tutulduklarını, bu durumda semavî olmayan dinlerin, buna inananların, bu dinlerin görevlileri ile mabet ve eşyalarının koruma dışı bırakıldığı savunulmuştur. Dava dilekçesinde, semavi olan dinler ile semavi olmayan dinler arasında ayırım yapılmasının Anayasa'nın laiklik ilkesine aykırılık teşkil ettiği, herkesin din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu, kişilerin inançları yahut mensup oldukları din sebebiyle ayrıcalıklı sayılamayacağı ifade edilmiştir.¹⁰⁸

İlgili maddeler için Anayasa'nın Başlangıç hükümleri ve 2'nci, 10'uncu, 13'üncü, 14'üncü, 24'üncü ve 174'üncü maddelerine aykırılığı nedeniyle iptal isteminde bulunulmuştur:

“3255 sayılı Yasa ile değiştirilen 175 inci maddenin 3 üncü fıkrası “Her kim ... bir kimseyi ... mensup olduğu dinin emirlerini yerine getirmesinden ... dolayı kınar”sa cezalandırılır hükmünü getirmektedir. Fıkra da geçen “dinin emirleri” ibaresi geniş ve maksadı aşan yorumlara elverişli bir ibaredir. Bu ibare bu şekliyle dinin her türlü emri lâik hukuk sistemine ters düşse bile kayıtsız şartsız koruma altına almaktadır. Böylece madde, semavî dinlerin gereklerinin hiçbir sınırlamaya tabi olmadan yerine getirilmesi hakkını öngörmektedir. Çünkü dinin yerine getirilen emrinin, Türk Anayasası'na, kamu düzenine, yasalarına uygun olup olmadığı aranmamaktadır. Davranışın, dinin emri olması onun kınanamaz dahi olması için yeterlidir. “Kınamak” ise “hakaret” demek değildir...”

108 AYM'nin Esas: 1986/11, Karar: 1986/26 sayılı kararı, AYMKD Sayı: 22, s.298.

Görülmektedir ki, dinin her türlü emrine uyan davranışlar, eleştirinin dahi dışında bırakılmıştır. Bütün bunlar maddenin bu hükmünün, semavî dinlerin bütün emirlerinin (Türk yasalarına aykırı olsa dahi) korunmasını öngördüğünü göstermektedir...Başlangıç hükümleri ise Anayasa'nın Atatürk'ün inkılâp ve ilkeleri doğrultusunda olduğunu, çağdaş medeniyet düzeyine ulaşma azmi yönünde bulunduğunu ifade etmektedir. Anayasa'nın 174 üncü maddesi de, Anayasa'nın temel amaçlarının «Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma» ve «Türkiye Cumhuriyetinin lâik niteliğini koruma» olduğunu belirtmektedir. O halde bu Anayasal düzenin sağlanabilmesi, buna aykırı davranışların kınanabilmesine, eleştirilebilmesine bağlıdır. Herhangi bir dinin, Atatürk inkılâp ve ilkelerine, Türk toplumunun çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma seviyesine ve en önemlisi lâik düzene ters düşen hükümleri, emirleri: mevcut olabilir. Bu emirlere uymayı (yani Anayasamızın temel ilke ve amaçlarına ters davranışları) kınamayı (kötü gördüğünü söylemeyi) dahi yasaklamak, bu dini emirlere, Anayasa ilkeleri üzerinde yer vermek, Anayasa'ya aykırı bu davranışların yapılabileceğini hükme bağlamak demektir.”¹⁰⁹

AYM, bu istemin Anayasa'nın 174'üncü maddesine dayandırılmasını yerinde bulmasa da¹¹⁰, Anayasa'nın başka hükümlerine aykırı olduğu gerekçesiyle ilgili maddeleri iptal etmiştir.¹¹¹

1989 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunundaki bazı maddeleri değiştiren ve bu kanuna bazı maddeler ekleyen kanunun maddelerinin iptali istemiyle AYM'ye başvurmuştur. 10/12/1988 tarihli ve 3511 sayılı “2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun 44 üncü Maddesinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Ek ve Dört Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun”un 2'nci maddesi, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununa bir madde eklemektedir. Bu madde “Dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir” hükmünü içermektedir.¹¹²

İptal isteminin gerekçesinde, Anayasa'nın 174'üncü maddesindeki hükümlerin, “temellerinin atıldığı ilk yıllarda Türk Devletinin ve toplumunun muasır medeniyetler seviyesine çıkarılması doğrultusunda ortaya koyduğu görüş ve düşüncülerinin açık bir şekilde ifadesi” olduğu belirtilmiştir. Bu görüş ışığında çağdaş giyimim de, Atatürk ilke ve inkılaplarının vazgeçilmez bir ögesi olduğu ileri sürülmüştür.¹¹³

109 a.k., s.302-303.

110 a.k., s.318-319.

111 a.k., s.320.

112 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc072/kanuntbmmc072/kanuntbmmc07203511.pdf (Erişim Tarihi: 15.03.2020).

113 AYM'nin **Esas: 1989/1, Karar: 1989/12** sayılı kararı, **AYMKD** Sayı:25, s.133-134.

“Gerek 24 Ocak 1925 tarihli “Bilumum Devlet Memurlarının Kıyafetleri Hakkında Kararname”, gerekse 1961 Anayasası’nın 153 ve 1982 Anayasası’nın 174 üncü maddesinin Anayasanın hiçbir hükmünün, Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyetinin lâiklik niteliğini koruma amacını güden inkılâp kanunlarının Anayasanın halkoyuyla kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılabilmesi ve yorumlanabilmesi biçimindeki amir hükümleri, Atatürk’ün, Türkiye Cumhuriyetinin temellerinin atıldığı ilk yıllarda Türk Devletinin ve toplumunun muasır medeniyetler seviyesine çıkarılması doğrultusunda ortaya koyduğu görüş ve düşüncelerinin açık bir şekilde ifadesinden başka bir şey değildir. İşte bu görüş ve düşünceler doğrultusunda çağdaş giyim, Atatürk milliyetçiliği ilke ve inkılâplarının vazgeçilmez bir öğesini oluşturmaktadır. Atatürk’ün gençlere emanet ettiği ve nitelikleri arasında lâiklik ilkesi de bulunan Cumhuriyetin bu temel taşının yerinden oynatılması ve gençlerin lâiklik ilkesinden saparak teokratik fikirlere yöneltilmesini sağlayacak yasal değişikliklerin yapılmasını maddi ve manevi mutluluğu ile çağdaş medeniyet düzeyine ulaşma azmi yönündeki Türkiye Cumhuriyeti ile bağdaştırmaya imkân bulunmamaktadır. Türk Ulusunun amacı, gayet açık ve net bir biçimde «Çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma» biçiminde saptanmıştır. Bu amaçdan sapmaların, Anayasanın amacı, ruhu ve esprisi içinde kabul ve değer görmesi düşünülemez... Lâikliğin Türk -İnkılâbı yönünden taşıdığı büyük önem gözönüne alınarak 1924 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu’nda 1928 yılında yapılan değişikliklerle “Devletin dini, dinî İslâmdır.” yolundaki hükmü çıkarılmış ve 1937 yılında 3115 sayılı Kanunla yapılan değişikliklerle de Cumhuriyetin niteliklerini belirleyen 2 nci maddesine “lâiklik ilkesi” ilave edilerek günümüze kadar Anayasa’larda yer almıştır. Atatürk’çü lâiklik anlayışı, 1925 tarihli Kararnamede de yer aldığı gibi, çağdaş giyimi benimseyen, kapalı yerlerde başını örtülmemesini ve kapalı tutulmamasını öngören bir düşünce biçimini de ortaya koymaktadır...Çağdaş kıyafet ve görünüm, Türkiye Cumhuriyetinin temellerinin atıldığı ilk yıllarda belirlenmiş olup, bugüne değin Resmi Daireler yönünden başörtüsü ve türban çağdaş giyim olarak kabul edilmemiş ve değer görmemiştir. Bugün için, yukarıda açıklanan ilkelerden ayrılmayı ve laiklikten, çağdaş kıyafet ve giyimden dolayısıyla muasır medeniyetlerin benimsediği görüş ve düşünüş biçiminden ödün verilmesini gerektiren hiçbir haklı neden ve kamu yararı bulunmamaktadır... Yukarıda açıklanan nedenlerle 10 Aralık 1988 tarih ve 3511 sayılı Kanunun Çerçeve 2 nci maddesi ile 4 Kasım 1981 tarih ve 2547 sayılı Kanuna eklenen

Ek 16 ncı madde Anayasanın Başlangıç kısmı ile 2, 10, 24 ve 174 üncü maddelerine aykırı görülmektedir.”

AYM Genel Kurulunca yapılan esas incelemesinde inkılap kanunlarının Cumhuriyetin temelini oluşturan öğelerden olduğu vurgulanmıştır.¹¹⁴ 24 Ocak 1925 tarihli “Bilumum Devlet Memurlarının Kıyafetleri Hakkında Kararname”ye atıf yapan AYM, 174’üncü madde yönünden yaptığı incelemede şunları kaydetmiştir:¹¹⁵

“Giysi durumu, salt bir biçimsel görünüm konusu değildir.

Lâiklik, düşünsel yapının değiştirilmesidir. Çağdaş, sağlıklı toplum oluşturmanın koşuludur. Kişi, iç ve dış dünyasıyla, duygu ve düşünceleriyle, beden ve ruh yapısıyla bir bütündür. Giysi, kişiliği yansıtan bir araçtır. Dinsel olsun olmasın, çağdaşlığa aykırı, devrim yasalarının öngördüğü düzenlemeyle çelişen giysiler uygun karşılanamaz. Dinsel nitelikteki giysiler ayrıca lâiklik ilkesine ters düştüğünden daha yoğun bir aykırılık oluşturur.”

Giyim konusunun Türk Devrimi ve Atatürk İlkeleriyle sınırlı olduğunu ve vicdan özgürlüğü konusuna giremeyeceğini ileri süren Mahkeme¹¹⁶, kamu kesiminde giyim ile ilgili kuralların ancak hukuksal gereklere göre düzenleneceğini, devletin kendi kurumlarında düzenleme yapmasının en doğal hakkı olduğunu, derslere çağdaş görünüme aykırı giysi ve örtülerle girmenin özgürlükle ilgili olamayacağını vurgulamıştır. Ayrıca, laiklik ilkesine özel bir önem veren Türk Devriminin ve bunun Anayasa’daki izdüşümü olan 174’üncü maddenin amaç ve içerikleri göz ardı edilerek yapılan düzenlemelerin kabul edilemeyeceğini belirtmiş ve iptal kararı vermiştir:¹¹⁷

“Çağdaş bir görünüm taşımayan başörtüsü ve onunla birlikte kullanılan belli biçimdeki giysi, bir ayrıcalıktan ötede bir ayırım atacı niteliğindedir. Şimdiye kadar başörtüsü kullanmadan yükseköğretim kurumlarını bitirmiş bayanlarla şimdi yükseköğretim kurumlarında bulunan bayanları dine karşı ya da dinsiz göstermek için kullanılma olasılığı da kaçınılmazdır. Çağdışı bir görünüm veren bu durumun giderek yaygınlaşması Cumhuriyet, devrim ve lâiklik ilkesi yönünden sakıncalara da açıktır. Demokrasiden yararlanarak lâikliğe karşı çıkışlar din özgürlüğünün kötüye kullanılmasıdır. Dinin birleştiriciliğine, hoşgörüsüne, inandırarak benimsetme özenine aykırı yanlış yorum ve değerlendirmelere dayalı bölücülükler, dinden soğutmaya neden olacak tutumlar din saygısıyla da bağdaşmaz. Türk Devrimi temelini oturan ve bu yapıda lâiklik ilkesine özel bir önem ve üstünlük tanıyan Anayasa, özgürlüklere karşın lâiklik ilkesini özenle korumayı amaçlamış ve

114 a.k., s.134.

115 a.k., s.155.

116 a.k., s.154.

117 a.k., s.158.

bu ilkenin özgürlüklere kısıdırılmasına olanak tanımamıştır. 174. maddede korunan lâiklik ilkesiyle bu madde kapsamındaki devrim yasalarının amaç, erek ve içeriklerinin öngördüğü nitelikleri gözardı ederek dinsel inanç gereğine dayalı bir düzenleme getiren dava konusu kural, Anayasa'nın 174. maddesine de aykırıdır.”

1982 Anayasası'nın 174'üncü maddesi gerekçe gösterilerek kapatma davası açılan ilk siyasal parti, daha önce belirtildiği gibi HP idi. 174'üncü maddeye aykırı eylemler içinde bulunduğu gerekçesiyle kapatma davası açılan bir diğer parti ise Refah Partisidir (RP). Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının 21 Mayıs 1997 tarihli iddianamesinde, RP'nin -yukarıda bahsi geçen- 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununa bir madde eklemek suretiyle yükseköğretim kurumlarında başörtüsünü serbest bırakan bir düzenlemeye gitmesi, Anayasa'nın 174'üncü maddesine aykırı olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca bu dönemde “gereğinden fazla” ilahiyat fakültesi ve imam-hatip okulunun açıldığı ileri sürülerek bu hususun da 174'üncü maddeye aykırı olduğu iddia edilmiştir.¹¹⁸

AYM Genel Kurulu, esastan yapmış olduğu incelemede, dinsel nedenlere dayanılarak başörtüsü ve türbanla boyun ve saçların örtülmesine resmi daire ve üniversitelerde serbestlik tanınmasını bir tür yönlendirme ve zorlama olarak nitelemiş; kişileri başını örtmeye zorlamanın, ayrı ve hatta aynı dinden olanlar arasında bile ayrılıklar meydana getireceğini, bu durumun da laiklik ilkesine aykırı düşeceğini öne sürmüştür. Ayrıca AYM'nin eski bir kararına atıf yaparak, laik bir devlette hukuk kurallarının kaynağının dinde değil akılda bulunduğu, kişilerin iç dünyasına ilişkin olması gereken dini inançlara göre yasal düzenleme yapılmasının Anayasa'nın 2'nci, 10'uncu, 24'üncü ve 174'üncü maddelerine aykırı olduğu belirtilmiştir.¹¹⁹

Öte yandan, “İktidar Partisi'nin Genel Başkanı sıfatını taşıyan bir kimsenin laiklik karşıtı söz ve eylemlerden kaçınmada herkesten daha dikkatli ve özenli olması” gerektiği, aynı zamanda Başbakan olan bir kimsenin, “Anayasa'nın 174'üncü maddesinde sayılan devrim yasalarına aykırı kıyafetler içindeki kişileri Başbakanlık konutuna davet ederek bunların Devlet katında kabul gören kişiler olduğu görüntüsünü vermesinin laik hukuk düzeninin reddi anlamına geleceği” vurgulanmıştır. Sonuç olarak RP'nin kapatılmasına oyçokluğu ile karar verilmiştir.¹²⁰

2005 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve 114 CHP'li milletvekili tarafından açılan iptal davasında, 5393 sayılı Belediye Kanununun bazı maddelerinin, Anayasa'nın 174'üncü ve bazı diğer maddelerine aykırı olduğu ileri sürülerek iptal edilmesi istenmiştir. 5393 sayılı Belediye Kanununun 14'üncü maddesinde sayılan belediyenin görevleri arasında “okul öncesi eğitim kurumları açmak” ibaresinin 174'üncü maddeye aykırı olduğu, eğitim ve öğretim hizmetlerinin yerel bir ihtiyaç olmadığı ve ulusal düzeyde planlanıp merkezi yönetimce yürütülmesi gerektiği, Anayasa'nın 174'üncü maddesinde, Türk toplumunu çağdaş uygarlık

118 AYM'nin **Esas: 1997/1, Karar: 1998/1** sayılı kararı, **AYMKD** Sayı:34 Cilt: 2, s.767-778.

119 **a.k.**, s.1031.

120 **a.k.**, s.1037.

düzeninin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyeti'nin laik niteliğini koruma amacı güden devrim yasalarının tek tek sayılarak Anayasal güvenceye alındığı, Anayasa'nın 174'üncü maddesinin, başlangıç ile 2'nci ve 24'üncü maddelerden ayrı düşünülemediği ve onları tamamlayıcı nitelikte olduğu, Anayasa'nın 174'üncü maddesiyle korumaya alınan 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanununun, eğitimi tek elden uygulanan bir devlet politikası öngörerek, akla ve bilime dayalı programlarla çağdaş uygarlık hedefine yönelmiş yurttaşlar ortaya çıkarmayı hedeflediği belirtilmiştir.¹²¹

AYM Genel Kurulu yaptığı incelemede Anayasa'nın 127'inci maddesinin birinci fıkrasındaki “mahalli müşterek ihtiyaç” ölçütünün yerel yönetimlerin görev ve yetkilerinin sınırını çizdiğini, yasa koyucunun yerel yönetimlerin görevlerine ilişkin bir düzenleme yaparken bu ölçütü gözetmesi gerektiğini, okul öncesi eğitimin 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 19'uncu ve 20'nci maddelerine göre mecburi ilköğrenim çağına gelmemiş çocukların ulusal öğretime hazırlanmasını sağlayıcı bir eğitim olduğunu; millî eğitimin, program ve yöntem itibarıyla ulusal nitelikte olduğundan mahalli müşterek nitelikte bir ihtiyaç olarak görülemeyeceğini, bu sebeple ilgili düzenlemenin Anayasa'nın 127'inci maddesine aykırı olduğunu iptalinin gerektiğini, kural iptal edildiğinden 174'üncü madde dâhil olmak üzere diğer maddeler açısından incelemeye lüzum görülmediğini belirtmiştir.¹²²

CHP'li 119 milletvekili tarafından açılan bir başka iptal davasında, TCK'nın 263'üncü maddesinde yapılan değişiklik ile kanuna aykırı olarak eğitim kurumu açan veya işleten kişilere verilecek cezalarda belli indirimlere gidilmesinin Anayasa'nın 174'üncü maddesi ile birlikte diğer bazı maddelere aykırı olduğu öne sürülmüştür. İstem gerekçesinde, yapılan düzenleme ile zaman içinde yasal olmayan eğitim kurumları aracılığıyla Anayasa'nın 24'üncü maddesine aykırı biçimde dinin siyasete alet edileceği, düzenlemenin Tevhid-i Tedrisat Kanununa aykırı olarak eğitimin ikileştirilmesine zemin hazırlayacağı, yasaların izin vermediği kurumlarda ve yasaların izin vermediği biçimde din eğitimi yapılmasına, bu yerleri açmanın ve çalıştırmanın neredeyse teşvik edilmesine, bu kurumlara dolaylı destek verilmesine yol açacağı, laiklik ve öğretim birliği ilkeleriyle, çağdaş ve bilimsel eğitim anlayışıyla ve Cumhuriyet'in kuruluş felsefesiyle bağdaşmayacağı belirtilmiş, bu nedenle de Anayasa'nın 174'üncü maddesi ile bağdaşmayan düzenlemenin iptali istenmiştir.¹²³

AYM Genel Kurulu ise esastan yaptığı incelemede eğitimin içerik olarak suç teşkil etmesinin farklı bir durum olduğunu, kurumda verilen eğitim sırasında yasadışı, bölücü, yıkıcı eylemlerin gerçekleştirilmesi halinde, bu eylemler için ceza öngören TCK'nın diğer maddeleri, Terörle Mücadele Kanunu vb. gibi özel kanunlarda belirtilen tedbir ve yaptırımların uygulanacağını, ayrıca bir yasa kuralının yerinde olup olmadığı, yarar ya da zarar getirebileceği konusunun Anayasa'ya uygunluk denetimi dışında kalan bir husus olduğunu belirtilerek, iptal istemi reddetmiştir.¹²⁴

121 AYM'nin **Esas: 2005/95, Karar: 2007/5** sayılı kararı, **AYMKD** Sayı: 44, Cilt: 1, s.515-516.

122 **a.k.**, s.562-563.

123 AYM'nin **Esas: 2005/79, Karar: 2009/38** sayılı kararı, **AYMKD** Sayı: 46, Cilt: 2, s.869-870.

124 **a.k.**, s.877-878.

Son olarak 2012 yılında 125 CHP'li milletvekili tarafından, 6287 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un bazı maddelerinin iptali ve yürürlüğün durdurulması talebiyle bir dava açılmıştır. Gerekçede, ilgili kanunun bazı maddelerinin, Anayasa'nın 174'üncü maddesi ve diğer bazı maddelerine aykırı olduğu iddiasıyla iptali istenmiştir. İptal isteminin gerekçesinde şu ifadeler yer almaktadır¹²⁵:

Bu düzenlemeler, sekiz yıllık kesintisiz temel eğitimi ortadan kaldırarak, ilköğretime başlama yaşını bir yıl öne çekip 4+4 şeklinde kademelendiren ve çocukları daha 9-10 yaşlarında ve somut işlem çağının ortalarında iken ilköğretimin ikinci kademesine atılarak, farklı programlar arasında tercihe imkân veren ortaokullar ile imam-hatip ortaokulları ve seçmeli dersler temelinde ailelerinin istemlerine göre meslek seçimine zorlayan düzenlemelerin amacını açığa çıkarmaktadır: O amaç, imam hatip liselerinin orta kısmını yeniden açmak ve seçmeli hale getirilen Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberimizin Hayatı dersleri temelinde 9-10 yaşlarında ve somut işlem çağının ortalarında olan çocuklara koşullandırma yoluyla analitik düşünme biçimi yerine doğmatik *düşünce biçimini dayatmaktadır*... Dolayısıyla, ilköğretime başlama yaşının bir yaş öne çekilmesi ve temel eğitimin 4+4 şeklinde kademelendirilerek imam hatip ortaokullarının açılması ve mesleki seçmeli dersler yanında Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberimizin Hayatı derslerinin konulduğu ilköğretimin ikinci kademesinin 9-10 yaşlarında başlatılması çocukların öğrenmelerini değil, koşullandırılmalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu, öğrenme değil, dayatma sürecini amaçlayan hüküm, ilköğretimin ikinci kademesinde imam-hatip ortaokulları açılması ile Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberimizin Hayatı derslerinin ilköğretimin ikinci kademesine seçmeli ders olarak konulması, Anayasanın 41 inci maddesinin son fıkrasıyla devlete verilmiş olan, her türlü istismara karşı çocukları koruyucu önlemleri alma göreviyle bağdaşmadığı gibi 42 nci maddesinin üçüncü fıkrasında yer alan, eğitim ve öğretimin, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre yapılacağı kuralına da aykırılık oluşturmaktadır. Bu hüküm, Laik devletin tüm dinlere eşit mesafede bulunması gerektiği kuralına da aykırıdır. Zira Türkiye Cumhuriyeti devleti laik bir devlet olup, ülkemizde farklı dinlere mensup yurttaşların var olduğu unutulmamalıdır... Dini ya da felsefi inanışı ifşa etmeye zorlanmak açısından, bir okulda din dersinden muafiyet ile din dersinin seçmeli hale getirilmesi arasında hiçbir fark yoktur. Bir sınıfta bulunan 30 öğrenci arasından örneğin on tanesinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muafiyet talebinde bulunması

125 AYM'nin Esas: 2012/65, Karar: 2012/128 sayılı kararı, AYMKD Sayı: 50, Cilt: 2, s.1381-1398.

ile Kur'an-ı Kerim ve Hazreti Peygamberimizin Hayatı derslerini seçmemesi veya Alevilik dersi ya da Hıristiyanlık dersi var ise onlardan birini tercih etmesi veyahut da bunlardan hiç birini tercih etmemesi arasında dini veya felsefi inanın ifşası açısından hiçbir fark yoktur. Bu nedenlerle, açıkça, seçmeli Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberimizin Hayatı dersleri yoluyla kişileri dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlayan düzenlemeler Anayasanın 24 üncü maddesinin üçüncü fıkrasına ve ayrıca AİHS'ne Ek 1 No'lu Protokol'ün 2 nci maddesinin ikinci cümlesi ile bağdaşmaması nedeniyle Anayasanın 90 ıncı maddesine aykırı olmanın yanında, Anayasanın 174 üncü maddesi ile koruma altına alınan 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu ile bağdaşmadığından, Anayasanın 174 üncü maddesine de aykırılık oluşturmaktadır.”

İptal isteminin gerekçesinde yapılan düzenlemenin Anayasa'nın 174'üncü maddesinde sayılan 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bağdaşmadığı¹²⁶, 1982 Anayasası'nın 174 üncü maddesinde inkılap kanunlarına tek tek sayılarak yer verildiği; bu kanunların, “Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkarma” ve Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik niteliğini koruma” amacı güttüğü ve inkılap kanunlarının anayasal korumaya alınarak bunlara bir çeşit anayasal norm niteliği kazandırıldığı” vurguları dikkat çekicidir.¹²⁷

AYM Genel Kurulu, esastan yaptığı incelemede, laikliğin bireyin ya da toplumun değil, devletin bir niteliği olduğunu çizmiş; Anayasa'nın 2'nci maddesinin gerekçesinde, “Hiçbir zaman dinsizlik anlamına gelmeyen lâiklik, her ferdin istediği inanca, mezhebe sahip olabilmesi, ibadetini yapabilmesi ve dinî inançlarından dolayı diğer vatandaşlardan farklı bir muameleye tâbi kılınmaması anlamına gelir.” ifadesinden hareketle, devletin din ve vicdan özgürlüğünün gerçekleşmesini sağlayacak ortamı hazırlamakla yükümlü olduğunu belirtmiştir. Ayrıca AYM önceki kararlarından farklı bir tutum takınmış, iptal isteminin gerekçesinde iptali istenen hükümlerin 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu ile bağdaşmadığından Anayasa'nın 174 üncü maddesine de aykırılık oluşturduğu savını yanıtlama yoluna gitmiştir.¹²⁸

Anayasa'nın 174. maddesinde “Türkiye Cumhuriyetinin

126 İnkılap kanunlarından birinin AYM tarafından ölçü norm olarak kullanılması talebini içeren diğer istemler için bkz. 62'nci Dipnot.

127 a.k., s. 1410.

128 Hatırlanacağı üzere AYM daha önceki kararlarında, inkılap kanunlarında herhangi birisinin Anayasaya uygunluk denetiminde ölçü norm olarak kullanılmayacağına hükmetmişti. Bkz. **Esas: 1997/62, Karar:1998/52** sayılı kararı, **AYMKD** Sayı: 36, Cilt: 1, s.219. Oysa bu kararında AYM'nin tutum değiştirdiği ve 174'üncü maddede sayılan Tevhid-i Tedrisat Kanununu iptali istenen hükmün Anayasaya uygunluğu bakımından bir ölçü norm gibi ele aldığı görülmektedir: “Kaldı ki, 430 sayılı Kanun'un 1. maddesine göre, ‘Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekaletine merbuttur.’ Dava konusu kural da Millî Eğitim Bakanlığı bünyesindeki okullarda verilecek isteğe bağlı seçmeli dersleri düzenlemektedir. Bu yönüyle kuralda, Anayasa'nın 174. maddesinde yer alan eğitimin birliği ilkesine bir aykırılık söz konusu değildir.”

laiklik niteliğini koruma amacını güden” ve Anayasa’ya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamayacağı ve yorumlanamayacağı güvence altına alınmış bulunan inkılap kanunlarının başında “3 Mart 1340 tarihli ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu” gelmektedir. Bu Kanun’un 4. maddesine göre, “Maarif Vekaleti yüksek diniyat mütehasısları yetiştirilmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de aynı mektepler küşat edecektir.” Buradaki “imamet” ve “hitabet” gibi kavramların İslam dinine ait kavramlar olduğu, dolayısıyla Milli Eğitim Bakanlığına tevdi edilen görevin, bu dinin mensuplarının dini hizmetlerini yerine getirecek kişileri yetiştirecek eğitim kurumlarının açılması görevi olduğu açıktır... Ayrıca, dava dilekçesinde Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde açılan Kur’an kurslarında gerekli dini bilgilerin verildiği gerçeği karşısında, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda “Kur’an-ı Kerim” ve “Siyer” derslerinin verilmesinin eğitimin birliği ilkesine, dolayısıyla 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu’nun korunduğu Anayasa’nın 174. maddesine aykırı olduğu ileri sürülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kuruluş kanunu gereğince kendisine verilen görevleri yerine getirmek için açtığı kursların, dava konusu kuralla yapılan düzenlemeden farklı olduğu açıktır. Öncelikle, iki eğitim ve öğretim arasında nitelik farkı bulunmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki kurslar, örgün eğitim değil yaygın eğitim faaliyetidir. İkincisi, dava konusu kuralla öğrencilere ve kanuni temsilcilerine din eğitimi ve öğretimi konusunda seçenek tanınmaktadır. En önemlisi her iki kurum tarafından sağlanan din eğitimi ve öğretimi, devletin gözetim ve denetimi altındadır. Kaldı ki, 430 sayılı Kanun’un 1. maddesine göre, “Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekaletine merbuttur.” Dava konusu kural da Milli Eğitim Bakanlığı bünyesindeki okullarda verilecek isteğe bağlı seçmeli dersleri düzenlemektedir. Bu yönüyle kuralda, Anayasa’nın 174. maddesinde yer alan eğitimin birliği ilkesine bir aykırılık söz konusu değildir.”¹²⁹

Mahkeme ayrıca İmam-Hatip okullarının orta kısımlarının açılmasını da 174’üncü maddeye aykırı görmemiştir.

AYM üyesi Fulya Kantarcıoğlu tarafından yazılan karşı oy gerekçesinde, 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu’nun 4’üncü maddesi ile yüksek din uzmanları yetiştirilmek üzere İlahiyat Fakültesi, imamet ve hitabet gibi din hizmetlerinin yerine getirilmesini sağlayacak memurların yetişmesi için de ayrı okullar

kurulmasının öngörüldüğü, söz konusu Kanun'a, Anayasa'nın 174'üncü maddesinde sayılan hükümlerinin Anayasa'ya aykırı olduğu şeklinde anlaşılacak ve yorumlanamayacak kanunlar arasında yer verildiği, bu durumda Tevhidi Tedrisat Kanunu ile çizilen sınır ve öngörülen amaç doğrultusunda imam-hatip okullarının açılabileceği ancak bu okulların belirtilen çerçevenin dışına çıkılarak diğer ortaokullara alternatif oluşturacak öğretim kurumlarına dönüştürülmeleri halinde Anayasal korumadan yararlanamayacakları ifade edilmiştir.

SONUÇ YERİNE

Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki modernleşme deneyimleri askeri kaygılar ile başlayan ve Batı'nın tekniğini almak ile yetinen bir bağlama denk düşerken, uygarlığın “tek”liğine vurgu yapan Cumhuriyet modernleşmesi toplumsal ve siyasal anlamda total bir dönüşümü öngörmesi bakımından kendisinden önceki deneyimlerden ayrılır. Cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesini önceki Türk modernleşmesi deneyimlerinden ayıran hususlardan bir diğeri de inkılapların parlamentoda müzakere edilen birer kanun ile gerçekleştirilmesidir. Önceki modernleşme deneyimlerinde her ne kadar bir hukuki belge olarak sayılsa da padişahın tek taraflı buyruğunu ifade eden fermanlara dayanan reformlar, Cumhuriyet döneminde parlamentoda kabul edilen kanunlara dayanmaktadır.

İnkılapları kanun yapma yoluyla hayata geçiren Cumhuriyet modernleşmesi anlayışında ilkin yapılacak yeniliğe dair bir kanun çıkarılmakta, daha sonra da toplumun bu yeniliklere uyum sağlaması beklenmektedir. Cumhuriyet modernleşmesi sürecinde gerçekleştirilen yeniliklerin parlamentoda müzakere edilmesi ve birer kanuna dayandırılması, inkılapların pozitif hukuk ile ilişkisini ortaya koymanın yanı sıra yapılan yeniliklerin “millete” mâl edilmesi isteğiyle ilişkilendirilebilir. Zira Atatürk de inkılapların millet tarafından uygun bulunduğunu ve desteklendiğini bazı söylevlerinde dile getirmiştir.

Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen reformların dayandığı kanunlardan bazıları, Cumhuriyet'in ilanından 38 yıl sonra anayasal korunma rejimine tabi tutulmuş ve 1961 Anayasası'nda bu kanunlardan sekizi sayılmıştır. 1961 Anayasası'nın 153'üncü maddesinde tek tek sayılan kanunların Türk milletinin çağdaş uygarlık seviyesine erişmesini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik niteliğini korumayı amaçladığı ifade edilmiş; ayrıca bu kanunların Anayasa'ya aykırılığının ileri sürülemeyeceği belirtilmiştir. Aynı hüküm 1982 Anayasası'nın 174'üncü maddesinde de korunmuştur.

1961 ve 1982 Anayasalarında inkılap kanunlarının bazıları için getirilen korunma rejimi, bu kanunların ve Anayasa'nın ilgili hükümlerinin farklı bir hukuki statüye sahip olup olmadığına yönelik birtakım tartışmalar doğurmuştur. Doktrinde bazı görüşler, Anayasalarda sayılan inkılap kanunlarının normatif olarak diğer kanunlardan daha üst bir noktada yer aldığını, hatta bu kanunların değiştirilemez bir anayasa hükmü haline geldiğini ileri sürmüşlerdir. Buna göre Anayasa'nın değiştirilemez maddelerinden olan 2'nci maddede cumhuriyetin nitelikleri arasında laiklik ilkesi sayılmıştır. 174'üncü maddeye göre ise inkılap kanunları “Türkiye

Cumhuriyeti'nin laiklik niteliğini koruma amacını güden" kanunlardır. Öyleyse laiklik niteliğini koruma amacını güden kanunlar ve bu kanunların korunmasını öngören 174'üncü madde de değiştirilemez hükümlerden sayılabilecektir. AYM'nin bazı kararlarında Atatürk ilke ve inkılaplarını 1982 Anayasası'nın temel dayanağı olarak nitelemesi ve inkılap kanunlarını Türkiye Cumhuriyetini oluşturan temel öğeler şeklinde anması bu yorumları güçlendirmektedir.

Doktrinde yer alan bir diğer görüş ise inkılap kanunlarının korunmasını öngören Anayasa maddesinin lafzi yoruma tabi tutulmasını savunur. Buna göre Anayasa hükmünün getirdiği koruma bu kanunların Anayasa'ya aykırılığının ileri sürülememesinden ibarettir. Her ne kadar Anayasa'nın ilgili hükümleri ile korunma rejimine tabi tutulması bu kanunları ayrıcalıklı bir konuma taşır gibi görünse de, bu durum ilgili kanunların diğer kanunlar gibi değiştirilmelerinin yahut ilga edilmelerinin önüne geçmeyecektir. Nitekim Anayasa'da sayılan inkılap kanunlarından bazıları zaman içinde değişikliklere uğramıştır. Ancak bu yapılan değişikliklerin ilgili kanunların ruhuna ve özüne yönelik olmadığını belirtmek gerekir.

Kanaatimizce bu kanunların ve bunları koruyan 174'üncü maddenin değiştirilemez hüküm olarak nitelendirilmesi çok gerçekçi görünmemektedir. Zira Anayasa koyucu dilesydi 174'üncü maddeyi ve bunun içeriğini oluşturan kanunları "Değiştirilemeyecek Hükümler" kenar başlıklı 4'üncü maddede zikredebilirdi. Bu bakımdan 174'üncü maddeyi ve içeriğini değiştirilemez hükümlerden saymak amacını aşan bir yorum olacaktır. Zira Anayasa'daki koruma hükmü bu kanunları TBMM'ye karşı değil, AYM'nin iptal kararına karşı güvence altına almaktadır. Bununla birlikte değiştirilemez hükümleri düzenleyen 4'üncü maddenin istisnai bir hüküm olduğunu belirtmek gerekir. Bilindiği üzere hukukun temel prensiplerinden birisi de istisnaların genişletici bir biçimde yorumlanamamasıdır.

İnkılap kanunlarının diğer kanunlardan farklı/üstün bir noktada konumlandığını ve değiştirilemeyeceğini iddia etmek pozitif hukuk anlayışı ile de örtüşmemektedir. Zira pozitif hukukun verili olanı ele aldığı düşünüldüğünde inkılap kanunlarının korunmasını öngören Anayasa hükmünün lafzı açıktır. Buna göre ilgili kanunlara getirilen koruma, bu kanunların Anayasa'ya aykırılığının öne sürülememesinden ibarettir. Bir diğer deyişle Anayasa koyucu bu kanunları parlamento iradesine karşı değil, AYM'nin tasarruflarına karşı koruma altına almıştır. Aksi bir yorum, yasama yetkisinin genelliği ilkesi ile de bağdaşmayacaktır.

Öte yandan bu kanunların değiştirilmesi ya da ilga edilmesi AYM'nin laiklik ilkesini ve diğer Atatürk ilke ve inkılaplarını ölçü norm olarak ele almasına engel teşkil etmemektedir. Zira laiklik ilkesi Anayasa'da Cumhuriyetin niteliklerinden birisi olarak sayılmış ve ilgili madde değiştirilemeyecek hükümlerden birisi olarak zikredilmiştir. AYM de zaman zaman laiklik ilkesi ve ölçü norm olarak kullandığı diğer Atatürk ilke ve inkılapları ile birlikte 174'üncü maddeyi de iptal kararlarına konu etmiştir. Ancak inkılap kanunlarının tek başına ölçü norm olarak ele alınması -her ne kadar laikliği koruma amacını güden kanunlar olarak nitelenseler de- mümkün değildir. Her şeyden önce bir kanun hükmü bir başka kanunun denetlenmesinde ölçü norm olarak değerlendirilemez. Çünkü bir hukuki düzenlemenin ölçü norm olarak kabul edilmesi için kanunlardan üstün olması gerekir. AYM de bir kararında 174'üncü

maddenin inkılap kanunlarına anayasa gücü ve değeri kazandırdığının kabul edilerek bunların ölçü norm olarak değerlendirilmesinin doğru olmayacağını belirtmiştir. Öyleyse Anayasa'nın 174'üncü maddesinin, inkılap kanunlarının değiştirilmesi ya da ilga edilmesi önünde hukuki bir engel teşkil etmediğini kabul etmek doğru olacaktır.

Konunun siyasal ve sosyolojik bağlamı ele alındığında da bu kanunların değiştirilmesinin yahut ilga edilmesinin mümkün olacağını düşünmek gerekir. Zira bu kanunlardan bazıları sosyolojik olarak ölü metinler haline gelmiştir. Örneğin 671 sayılı Şapka İktisası Hakkında Kanun, kamu görevlilerinin kadın erkek ayrımı yapılmaksızın şapka giymesini zorunlu kıldığı halde günümüzde bu kurala uyan bir kamu görevlisi bulmak mümkün değildir. Öte yandan aynı kanun, kamu görevlileri dışında kalanlar için de başlık olarak giyilecek tek giysinin şapka olduğunu, bunun dışında herhangi bir başlığın giyilemeyeceğini öngörür. Oysa gündelik yaşamda, -özellikle Anadolu'da- yerel başlıkların tercih edildiği, şapkanın ise neredeyse hiç giyilmediği görülmektedir.

İnkılap kanunlarından tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasını öngören 677 sayılı kanunda tarikatlar ile şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik vb. unvanların yasaklandığı hükme bağlanmıştır. Ancak günümüzde tarikatlar faaliyetlerini de facto olarak sürdürmekte, hatta vakıf kuruluşları haline gelen kimi tarikatlara vergi muafiyeti tanınmaktadır. Bununla birlikte Alevi toplumunun inançsal önderi olan dedeler bu unvanlarını kullanmakta, cem evleri için ibadethane statüsü verilmesi tartışılmaktadır. Çoğulcu demokrasi yaklaşımının modern devletlere egemen olduğu günümüzde, farklı inanç grupları sosyolojik gerçekliğin bir parçası olarak görülmektedir. Bir sosyolojik olgunun hukuki metinler yoluyla yasaklanması yahut bastırılması ise bu grupların faaliyetlerini yeraltında sürdürmesine ve illegal oluşumlara dönüşmesine yol açabilecektir. Oysa bu grupların sivil toplum kuruluşları şeklinde devletin denetimine açık olması ve faaliyetlerini şeffaflık içinde yürütmesinin sağlanması gerek inkılapların gerek de devletin laik niteliğinin korunması açısından daha yararlı olacaktır. Zira günümüzdeki çoğulcu demokrasi anlayışına uygun düşen laiklik ilkesi, tüm inançların ve inanç özgürlüğünün güvencesi olarak düşünülmelidir.

Esasen bu kanunların ihdas edildiği dönem ile günümüz dünyasının öncelik ve ihtiyaçlarının farklılık arz ettiğini kabullenmek gerekir. Günümüzde modern demokrasi özgürlükçü bir bağlama kavuşmuş, özgürlüklerin kapsamı ve yorumlanması farklılaşmıştır. Ayrıca bireyin devlet karşısındaki konumu 20. yüzyılın başları ile kıyaslanmayacak ölçüde güçlenmiştir. Bu bağlamda bireyin giyim tercihlerini belirlemek yahut inanç ve ibadet usullerine yön çizmek modern demokrasilerde devletin görevi olarak görülmemektedir. Bu bakımdan bu kanunların ihdas edildiği tarihlerden günümüz toplumsal ve siyasal yaşamını yorumlamak, anakronik bir yanılgıya yol açabilecektir. Öyleyse 1920'li ve 1930'lu yıllarda ihdas edilen bu kanunlardan uygulanma imkânı kalmayanların yenilenmesinde hukuki, siyasal ya da sosyolojik açıdan bir engel bulunmamaktadır. Böyle bir yaklaşım, Atatürk'ün inkılapçılık ilkesinin de bir gereğidir. Zira Atatürk inkılapçılığı devamlı bir yenilik olarak tanımlamıştır.

Öte yandan Atatürk inkılapları ve inkılap kanunlarının getirmeyi amaçladığı pozitivist düşüncenin güvencesi olarak görülen laiklik ilkesi, Anayasa'nın 2'nci

maddesinde Cumhuriyet'in nitelikleri arasında sayılan değiştirilemez hükümlerendir. Öyleyse bu kanunların değiştirilmesi, hatta Anayasa'nın 174'üncü maddesinin ilga edilmesi durumunda dahi laiklik Cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılmaya ve Anayasa'da yer alan bir pozitif hüküm olarak AYM'nin norm denetimi işlevinde ölçü norm olarak kullanılmaya devam edilecektir.

Sonuç olarak; inkılap kanunlarının korunmasını öngören Anayasa hükümleri dikkate alındığında bu kanunların herhangi bir özel konumlandırmaya tabi tutulmadığı düşünülmelidir. İnkılap kanunlarının değiştirilmesi yahut ilga edilmesi, gerek hukuki bakımdan gerekse sosyolojik ve siyasal bakımdan mümkün görünmektedir. Hukuki bakımdan pozitif hukuku esas almak ve Anayasa'nın inkılap kanunlarının korunmasına ilişkin maddesini pozitif hukuk doğrultusunda yorumlamak doğru bir yaklaşım olacaktır. AYM'nin bunlara ilişkin bir kanun değişikliğini laiklik ilkesine aykırılık bakımından iptal etmesi yargısal aktivizm tartışmalarını doğuracak bir aşırı yorum olarak değerlendirilebilecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- AĞAOĞLU, Ahmet, **Üç Medeniyet**, 3. Baskı, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013.
- AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (çev. Yavuz Alogan), 9. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- AKGÜNER, Tayfun, "Laiklik Üzerine", **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1-3, 1991, ss.23-39.
- AKŞİN, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, 27. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, **Anayasa Yargısı ve Türk Anayasa Mahkemesi**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.
- ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, "Anayasal Normlar Hiyerarşisinin Temel Hakları Koruma İşlevi, Türk Raporu", **VIII. Avrupa Anayasa Mahkemeleri Konferansı**, Anayasa Mahkemesi Yayınları, No:17, 7-10 Mayıs 1990, ss. 27-36.
- ATAR, Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, 13. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2019.
- ATAR, Yavuz, "Türk Anayasa Yargısında Anayasaya Uygunluk Denetiminin Konusu", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1-2, 1996, ss. 373-406.
- AYGÜN, Mustafa Yaşar, "Bir Atatürk Devrimi Olarak Hukuk Devrimi Üzerine", **Yargıtay Dergisi (Atatürk Armağanı)**, Cilt: 7, Sayı: 1-2, Ocak-Nisan 1981, s. 76-78. Ss.61-106
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Sayı:7, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1992
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Sayı:13, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1991.
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Sayı:17, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1991.
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Sayı: 18, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981.
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Sayı: 19, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1982
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Sayı: 20, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Matbaası, Ankara, 1985
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Sayı: 22, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Matbaası, Ankara, 1987.
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Sayı:25, 2. Baskı, Takav Matbaacılık Yayıncılık, Ankara 2001.
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Sayı:34, Cilt: 2, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, Ankara, 1999.
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Sayı: 36, Cilt: 1, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2001.

- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Sayı: 44, Cilt: 1, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2008.
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Sayı: 45, Cilt: 4, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2009.
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Sayı: 46, Cilt: 2, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2010.
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Sayı: 50, Cilt: 2, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2014.
- ARMAGAN, Servet, **Anayasa Mahkememizde Kaza-i Murakebe Sistemi**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1967.
- BELGE, Murat, “Cumhuriyet Döneminde Batılılaşma”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 260-264
- BERKES, Niyazi, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler -2**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1997.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BORA, Taml, **Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- BOZKURT, Mahmut Esat, **Atatürk İhtilali I-II**, 4. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.
- C.H.P. Programı (1935)**, Ulus Basımevi, Ankara.
- CAN, Osman, “Anayasa Değişiklikleri ve Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü”, **Anayasa Yargısı**, Cilt: 19, Sayı: 1, 2002, ss.503-532.
- CİHAN, Erol, “Atatürk Hukuk Devrimi Üzerine”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 48, Sayı: 1-4, ss. 183-194.
- Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, Yasama Yılı: 1, C: 10, B: 156, 23 Eylül 1982
- DEMİREL, Ahmet, **Tek Partinin Yükselişi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- ERDOĞAN, Mustafa, **Demokrasi, Laiklik ve Resmi İdeoloji**, 2. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2000.
- ERDOĞAN, Mustafa, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, 8. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2012.
- EREM, Faruk, **Ön Mesele (Mesele-i Müstehire) Olarak Anayasaya Aykırılık İddiası**, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1962.
- ERÜRETEN, Bahir Mazhar, **Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1999.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin, “Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinin Uygulanmasında ‘Bağımsız Ölçü Norm’ veya ‘Destek Ölçü Norm’ Sorunu”, **Anayasa Yargısı**, Cilt: 17, 2000, ss.363-384.
- FINDLEY, Carter, **Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik**, (çev. Güneş AYAS), 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

- GÖREN, Zafer, **Anayasa Hukuku**, 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2011.
- GÖREN, Zafer, “Anayasa Mahkemesi ve Yasama Arasındaki Karşılıklı Etkileşim”, **İzmir Barosu Dergisi**, Yıl: 84, Sayı:1, Ocak 2019, ss.231-293.
- GÖZLER, Kemal, **Anayasa Normlarının Geçerliliği Sorunu**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 1999.
- GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 18. Baskı, Ekin Basım Yayım Dağıtım, Bursa, 2015.
- GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, 3. Baskı, Ekin Basım Yayım Dağıtım, Bursa, 2019.
- GÖZLER, “Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloğu Kavramına İhtiyaç Var mıdır?”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 55 Sayı: 3, 2000, ss.81-101.
- GÖZLER, “Yorum İlkeleri”, **Kamu Hukukçuları Platformu: Anayasa Hukukunda Yorum ve Norm Somutlaşması**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, No: 236, Ankara, Eylül 2013, ss.15-119.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Anayasa Hukuku**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1986.
- HAFIZOĞULLARI, Zeki, “Laiklik ve TCK’nun 163. Maddesi Üzerine”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 42, Sayı: 1, 1987, ss.201-221.
- HEPER, Metin, **Türkiye’de Devlet Geleneği**, 6. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2018.
- HEPER, Metin, “Kemalizm/Atatürkçülük”, **Dünden Bugüne Türkiye: Tarih, Politika, Toplum ve Kültür (içinde)**, Der. Metin Hepar ve Sabri Sayarı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 185-209.
- İLERİ, Celal Nuri, **Türk İnkılabı**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000.
- İLHAN, Attila, **Hangi Atatürk?**, 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- İLHAN, Attila, **Ufkun Arkasını Görebilmek**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1999.
- İNALCIK, Halil, **Atatürk ve Demokratik Türkiye**, 5. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2016.
- İNAN, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- İNSEL, Ahmet, **Türkiye Toplumunun Bunalmı**, 6. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2005.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent ve KEYMAN, Fuat, “Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı: 2, 1998, ss.75-88.
- KİLİ, Suna, **Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998, s. 30-32.
- KÖKER, Levent, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

- MAHÇUPYAN, Etyen, “Zihniyette Süreklilik ve Kopuş, **Birikim Dergisi**, Sayı: 125-126, Eylül-Ekim 1999, ss.167-178.
- MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- MARDİN, Şerif, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- ORTAYLI İlber ve KÜÇÜKKAYA İsmail, **Cumhuriyetin İlk Yüzyılı: 1923-2023**, Timaş Yayınları, 2012.
- ÖZBUDUN, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, 19. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2019.
- PARLA, Taha, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u**, 3. Baskı, Deniz Yayınları, İstanbul, 2008.
- SABUNCU, Yavuz, **Anayasaya Giriş**, 13. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2007.
- SOYSAL, Mümtaz, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 11. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997.
- SOYSAL, Mümtaz, **Anayasaya Giriş**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2011.
- ŞENŞEKERCİ, Erkan, **Söylev (1919-1927) ve Demeçler (1928-1938): Mustafa Kemal Atatürk**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 2014.
- TANÖR, Bülent ve YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 19. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2019.
- TEKİNALP, Munis, , **Kemalizm**, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul, 1936.
- Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, C:4, B: 50, 25.04.1961
- TEZİÇ Erdoğan, **Türkiye’de 1961 Anayasasına Göre Kanun Kavramı**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1972.
- TİKVEŞ, Özkan, “Atatürk Devriminin Türk Hukuku Üzerindeki Etkisi”, **Yargıtay Dergisi (Atatürk Armağanı)**, Cilt: 7, Sayı: 1-2, Ocak-Nisan 1981, ss.13-20.
- TBMM Tutanak Dergisi**, D:18 C:40 B:74, 07.02.1990
- TBMM Zabıt Ceridesi**, D:2 C:10, B:1, 01.11.1924.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, D:2 C:19 B:14, 25.11.1925
- TBMM Zabıt Ceridesi**, D:2 C:27, B:1, 01.11.1926.
- Nimet UNAN (haz.), **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)**, 2. Baskı, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1959.
- UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **Devirden Devire 1**, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, **Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku**, İ.Ü. Basımevi, İstanbul, 1993.
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

İnternet Kaynakları

www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c073/tbmm21073011ss0723.pdf (Erişim Tarihi: 17.03.2020).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c040/tbmm18040071ss0243.pdf> (Erişim Tarihi: 10.03.2020)

<https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1961/1961-ilkhali/1961-sirasayisi.pdf> (Erişim Tarihi: 11.03.2020)

https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf (Erişim Tarihi: 11.03.2020)

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/1169/200901027.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 11.03.2020)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc072/kanuntbmmc072/kanuntbmmc07203511.pdf (Erişim Tarihi: 15.03.2020)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400677.pdf (Erişim tarihi: 12.03.2020)